

Obraz Balkánu v cestopisoch vojvodinských Slovákov v dvadsiatych rokoch 20. storočia

Zuzana Čížiková

ČÍŽIKOVÁ, Z.: The image of the Balkans in travel books of Slovaks in Vojvodina in 1920s

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 65, No. 5, p. 352 – 378

Key words: literature of Slovaks in Vojvodina, 20th century, Andrej Labáth (1886 – 1934), travel books, the Balkans, South Slavs, Adriatic Sea, cultural stereotype

The intensive folk life of Slovaks in Vojvodina after 1918, when they became a part of a new country – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and later on Yugoslavia – was also reflected in the development of publishing, which opened a special place to a twofold genre- travel books. The author of such literature of different qualities about the Balkans was mainly the intellectual with a cosmopolitan orientation, Andrej Labáth (1886 – 1934) in magazine *Národná jednota* (National Unity) and in almanac *Národný kalendár* (National Calendar). In his works, he placed focus on geographic, historical and economic characteristics of unique locations in the Balkans, that is, within the borders of the former Kingdom, and captured stereotypical images of that time through their cultural and geographic aspects. His texts about travels do have primarily features of publications, but from the perspective of selected imagological method, they are model-texts about the form (not only) of stereotypes of the time. Positive and negative stereotypes in his travel books are the products of specific historical and social circumstances. He visited regions such as Slovenia, Dalmatia, Montenegro, Kosovo, Macedonia and he illustrated the idea of Slavic peoples adapting to e.g. Adriatic Sea area. He also used the ideological function of travel books in the spirit of national geography and national emblematic which derived from identifying with history of brotherly, Serbian people, as it is shown in the travels around Kosovo and Macedonia. At the same time, analyzed images show both the other and different, as well as self-presentation and self-identification. As such they present a considerable stereotypical cultural antagonism of the West and East (presenting the contrast between: Kosovo, Macedonia-Slovenia, Kosovo – Vojvodina/Backa). The images (geographical, historical, ethnic, confessional, economic) of such a heterogeneous country of South

Slavs located in the Balkan Peninsula in line with a concrete presentation of their new homeland, are among Slovaks in Vojvodina becoming tools of strengthening their national consciousness, but in contact with the other and foreign they also strengthen their self-images as a hard-working ethnicity.

Kľúčové slová: slovenská vojvodinská literatúra, 20. storočie, Andrej Labáth (1886 – 1934), cestopis, Balkán, južní Slovania, Jadranské more, kultúrny stereotyp

Po rozpade Rakúsko-Uhorska v roku 1918 sa Slováci vo Vojvodine stali súčasťou nového štátu – Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, neskôr Juhoslávie. Skutočnosť, že od materskej krajiny – Československej republiky – boli oddelení dvoma hranicami, mala ďalekosiahle následky na ich ďalší národný život.¹ Začal sa intenzívny rozvoj spoločensko-politického, hospodárskeho, kultúrneho, osvetového a následne i literárneho života vojvodinských Slovákov.² Do značnej miery to bolo podmienené aj faktom, že išlo o slovanský štát „bratských“ národov vnímaný aj v duchu rezíduí idey o slovanskej vzájomnosti z obdobia slovenského národného obrozenia a tiež v nadväznosti na srbsko-slovenskú spoluprácu v poslednej štvrtine 19. storočia a na začiatku 20. storočia v kulpínskom volebnom okrese.³ Na týchto tradíciách slovensko-srbskej spolupráce, ktorá sa prejavila aj v historickej chvíli v roku 1918, si menšinová inteligencia a slovenská politická elita v novoutvorenom štáte stavali svoje nároky na samostatné zriadenie národného, ale i politického a hospodárskeho života, na princípoch (aj štátom deklarovanej) rovnosti a národnej svojbytnosti všetkých národov v novoutvorenom štáte.

S rozvojom národného života úzko súvisel rozmach publicistiky,⁴ čo podnietilo vznik väčšieho množstva publicistických článkov, o. i. aj s tematikou cestovania a návštev cudzích krajov a miest. Práve tieto cestopisné texty slovenských vojvodinských autorov, ktoré boli publikované v dvadsiatych rokoch 20. storočia v spoločensko-politickom týždenníku *Národná jednota* (1920 – 1941)⁵ a v *Národnom*

1 ČELOVSKÝ, Samuel: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : MOMS, 2010, s. 263. ČÍŽIKOVÁ, Zuzana: Kultúrne a literárne snahy vojvodinských Slovákov po prevrate. In: ŠTEPÁNEK, Václav (ed.): *Velká válka a areálové souvislosti: Kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů*. Brno : Masarykova univerzita, 2014, s. 113.

2 Ako kľúčové vnímame zakladanie kníhtlačiarne a následne aj Juhoslovanského nakladateľského účasťinného spolku, potom gymnázia v Báčskom Petrovci, ale i ďalších kultúrno-osvetových spolkov a združení, akými sú Slovenský Sokol, Spolok československých žien, Spolok československých akademikov. V roku 1932 bola založená aj Matica slovenská v Juhoslávii.

3 V dobovej tlači vojvodinských Slovákov v medzivojnovom období sa viackrát aktualizovala srbsko-slovenská spolupráca v kulpínskom volebnom okrese, keď do uhorského snemu boli zvolení aj dvaja Slováci: Viliam Paulíny-Tóth v roku 1869 a v rokoch 1905 a 1906 Milan Hodža, ktorý bol neskôr, v tridsiatych rokoch 20. storočia, ministerským predsedom Československej republiky.

4 Samuel Čelovský uvádza, že medzi dvoma vojnami vychádzalo 15 slovenských vojvodinských novín a časopisov rozličného zamerania (spoločensko-politické, konfesijné, humoristické, detské); v tridsiatych rokoch 20. storočia začali vychádzať významné časopisy, ktoré pretrvávajú dodnes: časopis pre literatúru a kultúru *Náš život* (1933, po vojne premenovaný na *Nový život*) a časopis pre deti *Naše slniečko* (1939, resp. *Naši pionieri/Pionieri*, v súčasnosti *Zornička*).

5 Mali sme k dispozícii všetky ročníky *Národnej jednoty*, ktoré nám v digitalizovanej podobe poskytol zo svojej databázy Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov v Novom Sade, za čo im srdečne ďakujeme.

354 *kalendári* (ktorý kontinuálne vychádza od roku 1920), ako aj cestopisné dielo vtedy najagilnejšieho menšinového „cestovateľa“, prispievateľa daných novín, Andreja Labátha (1896–1934), sú predmetom aktuálnej štúdie. Vo všetkých textoch možno evidovať vtedy ešte len intuitívne pociťovanú trojkontextovú zaradenosť vojvodinských Slovákov.⁶

Z hľadiska priestorového vymedzenia možno skúmané cestopisné rozprávania rozdeliť do troch skupín: texty tematizujúce cesty do „materskej“ krajiny – Československa, do jednotlivých slovenských dedín vo Vojvodine a najväčšiu skupinu tvoria záznamy z ciest po krajoch novej juhoslovanskej vlasti. Cesty do Československa mali za cieľ jednak upevňovať pretrhnuté kontakty s materskou krajinou, jednak informovať o rôznych aspektoch spoločenského, kultúrneho a hospodárskeho života. Cestopisné zápisky z cestovania po slovenských dedinách vo Vojvodine mali prevažne konkrétny pragmatický cieľ, išlo o charitu⁷ alebo o národno-politickú propagandu:

„Poznať náš ľud, presvedčiť sa na mieste o jeho národnom povedomí a zmysľaní, pocíť jeho ťažnosti a žiadosti, vidieť jeho hmotné polozenie, povzbudiť ho v národnej práci, oboznámiť sa s jeho politickým presvedčením, oboznámiť ho s terajšími politickými pomermi a rozprúdiť medzi ním duch národný, upútať pozornosť na čítanie a rozširovanie nášho jediného, slovenského politického časopisu Národnej jednoty, bolo cieľom našej cesty.“⁸

Tretiu skupinu cestopisov predstavujú texty, ktoré sa vzťahujú na geograficky určený priestor Balkánu, aj keď cestovateľský záber je v nich v podstate užší, nakoľko je vymedzený hranicami nového štátneho útvaru Kráľovstva SCHS.⁹ Štúdiá sa zameriava práve na túto tematickú skupinu, s cieľom postrehnúť a evidovať dominantné predstavy o jednotlivých juhoslovanských destináciách (krajoch a národoch) nachádzajúcich sa v balkánskom areáli, s dôrazom na ich stereotypné uchopenie či odklon od zaužívaných predstáv a mýtov, a takisto v kontraste s vlastným sebaobrazom (t. j. s vlastnou predstavou o etnickej odlišnosti). Výskumnou otázkou sú tiež konkrétne funkcie cestopisov vo vzťahu k čitateľom dobovej publicistiky z radov slovenskej menšiny vo Vojvodine.

Hľadanie odpovedí na otázku, ako vidíme cudzie krajiny, je v kontexte súčasného literárnovedného diskurzu najčastejšie spojené s aktuálnymi teoretickými diskurzami kulturológie, postkoloniálnych štúdií a imagológie. Komparatistická imagológia ako disciplína komparatistiky „kombinuje tradičné kvalitatívne a diachrónné metódy humanitných vied s novšími a často viac kvantitatívnymi

6 Teóriu o troj-, resp. štvorkontextovosti slovenskej vojvodinskej literatúry, na základe koncepcie Dionýza Ďurišina o medziliterárnych spoločenských, formuloval literárny teoretik a kritik Michal Harpáň. Podľa jeho názoru slovenskú vojvodinskú literatúru, čiže krajanskú literatúru, možno pozorovať v štyroch kontextoch: vo vlastnom vývinovom kontexte, v kontexte literatúry materskej krajiny, v kontexte literatúr štátneho útvaru (až do deväťdesiatych rokov 20. storočia išlo o kontext juhoslovanský) a napokon v kontexte dolnozemskom, kde patrí literatúra Slovákov žijúcich v Maďarsku, Rumunsku a v srbskej Vojvodine.

7 Ide o záznamy z ciest členiek ženského spolku do sirotinca v Kovačici a do domova pre slepých v Zemúne.

8 LABÁTH, Andrej: Z cesty po Srijeme a Banáte. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 15, s. 2.

9 Okrem juhoslovanských destinácií je balkánsky priestor tematizovaný aj v cestopise A. Labátha *Athény* z roku 1927.

a synchronnými metódami spoločenských vied. Zaoberá sa výskumom pôvodu, prírody a vplyvov národných stereotypov, klišeovitých predstáv (určitých regiónov a národov) o Druhom.¹⁰ Obrazy cudzieho (*hetero-images*) a vlastného (*auto-images*) často „nadobúdajú charakter stereotypov, mýtov alebo predsudkov a kliše, pričom neodrážajú priamo realitu, skôr sú výrazom mocenského záujmu a intelektuálneho diskurzu najrôznejších etnických a sociálnych skupín“.¹¹ Imagológia si nachádza uplatnenie najmä v interdisciplinárnych výskumoch v spätosti s inými spoločenskými disciplínami, akými sú história, antropológia, sociológia, etnológia, čo zároveň bolo aj prvým podnetom na ostré kritiky rodiacej sa novej komparatistickej metódy,¹² a aj dnes v rozpravách o *imago* v literárnovednom bádani predstavuje „šmyklavý terén“, predovšetkým z dôvodu odbočenia do mimoliterárnych oblastí.¹³ Podľa iných bádateľov, aj napriek pochybnostiam ohľadom jej metódy a sféry záujmu, „imagológia ako disciplína úspešne prepojila obe oblasti svojho záujmu: literatúru a jej spoločenský základ, všeobecné kultúrne a spoločenské pozadie, na ktorom sa vytvárajú veľké idey, ktoré ako odozvu nachádzame v literatúre“.¹⁴ Práve spojenie literárneho a mimoliterárneho (história, kultúra a i.) pomáha zodpovedať otázky týkajúce sa podmienok a príčin vzniku určitých obrazov v danom historickom období.¹⁵

Predstavy (obrazy), konkrétne o južných Slovanoch vo francúzskom kultúrnom prostredí, vysvetľuje novosadský romanista Pavle Sekeruš nasledovne: „Autor, ktorý pozoruje nejaký predmet, aby nám predstavil svoju víziu, používa jeden filter, a to sú slová. Celok, ktorý tvorí verbálny obraz južných Slovanov, sa ponúka pohľadu čitateľa, ktorý taktiež, zo svojej pozície, filtruje obraz, ktorý pozoruje. Obrazy sa zrazu stávajú produktami kultúry, výsledkom lektúry a pamäti, čiastočne späté s kultúrnou históriou a čiastočne preniknutej osobnými spomienkami

10 Kombinuje tradicionalne kvalitatívne i dijahronijske metode humanističkih nauka sa novijim i često više kvantitativnim i sinhronijskim metodama društvenih nauka. Ona se bavi proučavanjem porekla, prirode i uticaja nacionalnih stereotipa, klišeiziranih predstava (određenih regija i nacija) o Drugom (preklad Z. Č., cit. podľa ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, Ivana: *Kako (o) pisati različitost? Slika Drugog u srpskoj književnosti*. Novi Sad : Filološki fakultet, 2009, s. 7).

11 ZELENKA, Miloš – GÁFRIK, Róbert: Imagológia. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia> [30. 8. 2018].

12 Myslíme tu na všeobecne známu kritiku René Welleka a jeho polemiku s dvojicou francúzskych komparatistov Marius-Françoisom Guyardom a Jean-Marie Carrém, ktorým vytýkal odklon od komparatistiky smerom k iným spoločenským vedám (psychológii, sociológii) a návrat k starému pozitivistickému Stoffgeschichte „pochopenú ako nekritické hromadenie údajov o tematicko-motivických prelínaniach v literatúre s cieľom zistiť historické vplyvy alebo iba zoskupenie materiálu pre nejaké budúce syntézy“ (preklad Z. Č., cit. podľa DUKIĆ, Davor (ed.): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb : Srednja Evropa, 2009, s. 9).

13 Tieto otázky pojednáva aj súčasná srbská literárna veda: nanovo sa prehodnocuje imagologický prístup vo výskume literatúry a „nebezpečenstvo vymedzenia literatúry ako tej, ktorá si prisvojuje a/alebo tej, ktorá je prisvojovaná“ (preklad Z. Č., pozri ЂУРИЋ, Мина: *Имаголошки приступ проучавању књижевности имаго/хидалго*. In: *Савремена проучавања језика и књижевности*. Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2013, с. 291).

14 Imagologija kao disciplina svesno miri dve oblasti interesa: književnost i njenu društvenu osnovu, taj opšti kulturni i društveni fon na kojem se stvaraju velike ideje koje svoj odjek neminovno nalaze u književnosti (preklad Z. Č., cit. podľa SEKERUŠ, Pavle: *Govor o Drugom u francuskoj kulturi u drugoj polovini XIX veka*. Imagološki ogled, s. 51. Dostupné na: <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/01/selektions5-24.pdf>).

15 Tamže.

356 autora. Vtedy pochopíme, že sú v podstate subjektívne, autobiografické.¹⁶ Vzniká tak „ideová konštrukcia“, ktorá je s realitou veľmi zložito prepojená a aj rozdiel medzi ja a Druhým je často diskutabilný, neuchopiteľný.¹⁷ Belehradskí slavisti, polonista Petar Bunjak¹⁸ a bohemistka Aleksandra Korda-Petrović,¹⁹ hovoria v súvislosti s imagológiou, resp. obrazom Balkánu v cestopisoch českých autorov, o tzv. mentálnych mapách autora. Uzlové pojmy obraz/predstava, prepojené s termínmi, akými sú národný charakter, kultúrna identita, pozitívne a negatívne stereotypy, národné stereotypy a i., boli predmetom záujmu všetkých predstaviteľov tzv. Aachenskej imagologickej školy. Manfred S. Fischer sa domnieva, že obrazy o cudzej krajine sú skôr než objektívnou realitou vo veľkej miere tvarované našimi predstavami o nej, takisto že „obrazy cudzej krajiny treba skúmať ako funkcie všeobecných spoločensko-historických vzťahov“.²⁰ Francúzsky imagológ D. H. Pageaux píše: „Obraz cudzích krajín sa musí skúmať ako súčasť širšieho a zložitejšieho súboru, ako časť imaginárneho, presnejšie spoločenského imago (termín vypožičaný od historikov) v jednej z jeho osobitných manifestácií – predstavy o Druhom.“²¹ Hlavná téza ďalšieho predstaviteľa Aachenskej školy J. Leersena hovorí o diskurzívnom a intertextuálnom charaktere predstáv: predstavujú ľahko identifikovateľné všeobecné miesta, resp. schémy. V rámci výskumu tzv. národného charakteru tvrdí, že každý národ je znázornený ako národ kontrastov, aj imagológiu chápe „ako výskum imagénov, t. j. diferencovaných národných obrazov oscilujúcich medzi polaritou afirmatívnych a kontrastných príznakov v rámci jedného stereotypu“.²² S tým súvisí tiež názor, že národné stereotypy netreba hodnotiť z hľadiska pravdivosti, resp. nepravdivosti. Obrazy sú spoločensky a historicky podmienené, a preto podliehajú zmenám,²³ vypovedajú o určitom časopriestore. K definícii obrazu sa vyjadril i už spomínaný D. H. Pageaux, ktorý tvrdí, že predstava je sekundárna vo vzťahu k ideológii, nie vo vzťahu k spoločensko-historickej skutočnosti. „Každý obraz vychádza z vedomia (...) o nejakom Ja vo vzťahu k Druhému, o nejakom Tu vo vzťahu k Inde. Obraz je teda literárny alebo neliterárny výraz významového rozkolu medzi dvoma druhmi kultúrnej

16 Autor koji posmatra neki predmet, da bi nam predstavio svoju viziju, koristi jedan filter, a to su reči. Ta celina, koja čini verbalnu sliku Južnih Slovena, nudi se pogledu čitaoca koji takođe, sa svoje strane, filtrira sliku koju posmatra. Slike odjednom postaju proizvodi kulture, rezultat lektire i pamćenja, delom vezanog za kulturnu istoriju, a delom prožete ličnim sećanjima autora. Tada shvatamo da su u suštini subjektivne, autobiografske (preklad Z. Č., tamže, s. 51).

17 Tamže, s. 52.

18 БУЊАК, Петар: Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима. In: *Књижевна историја: часопис за науку о књижевности*, гођ. 39, 2007, ч. 131/132, s. 391 – 395.

19 КОРДА-ПЕТРОВИЋ, Александра: Слика Балкана у чешкој путописној књижевности. In: *Зборник Матице српске за славистику*, гођ. 83, 2013, s. 61 – 76.

20 FISCHER, S. Manfred: Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava. In: Dukić, c. d., s. 43.

21 Slika o stranim zemljama mora se proučavati kao dio šireg i složenijeg skupa: kao dio imaginarnog. Preciznije: društvenog imaginarnog (termin posuđen od povjesničara) u jednoj od njihovih osobitih manifestacija – predodžbi o Drugom (preklad Z. Č., cit. podľa PAGEAUX, Daniel-Henri: Od kulturnog imaginarija do imaginarnog. In: Dukić, c. d., s. 127).

22 ZELENKA, Miloš – GÁFRIK, Róbert: Imagológia. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>. [30. 8. 2018].

23 КОНСТАНТИНОВИЋ, Зоран: Компаративна имагологија балканског и средњоевропског простора. In: *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Београд : Институт за књижевност и уметност, 2006, s. 12.

reality. (...) Spoločenské imago (...) je poznačené, ako vidíme, hlbokou bipolaritou identita vs. alterita, pričom alterita sa vníma ako protikladný a komplementárny pojem vo vzťahu k identite.²⁴ To znamená, že obraz „iného“ odkazuje na obraz o sebe. Podľa Pageauxa obraz vzniká spájaním emócií a idey, ktorou nejaké ja odkrýva a rozumie toho Druhého. Aj pre Jean-Marca Moura je obraz/predstava integrálnou časťou spoločenského imago, ktoré vymedzuje ako „množinu kolektívnych predstáv charakteristických pre nejakú spoločnosť (etnickú skupinu, konfesionálny alebo národný celok), množinu toho, čo ich tvorí, ako aj toho, čo ich formuje“.²⁵ Podľa renomovaného srbského komparatistu Zorana Konstantinovića vzniká aj osobitná teória kultúrnej alterity, ktorá je v mnohom prepojená s pojmom národná mentalita. Definuje ju ako „vedomie nejakého kolektívu, tak ako sa prejavuje u príslušníkov tohto kolektívu, v spôsobe myslenia, správania, vyjadrovania a v prejavovaní emócií. Prítomný je tu aj obraz o iných národoch“.²⁶

Keďže centrálnou témou štúdie je obraz balkánskeho priestoru u vojvodinských Slovákov v dvadsiatych rokoch 20. storočia, je nevyhnutné stanoviť si významové rámce samotného priestorového vymedzenia. Balkán a s ním spojené pomenovania, ako balkanizmus či balkanizácia, sú dnes často predmetom nielen vedeckého a geopolitického diskurzu, ale takisto antropológie, areálových štúdií, sociológie a i., pričom sa odkazuje predovšetkým na jeho stereotypné uchopenie (často z pozície moci, ako na to poukázala napr. bulharská historička Maria Todorova).²⁷ Predstavy Balkánu, nech sú vnímané akokoľvek – geograficky, kulturológicky, sociologicky –, preukazujú heterogénnu a problematickú podstatu tohto fenoménu. Geograficky sa Balkán stotožňuje s Balkánskym polostrovom,²⁸ ale je zrejmé, že na Balkán sa nemožno pozeráť len z geografického aspektu. Genézu samotného pomenovania detailne podáva M. Todorova:²⁹ označenie Balkán sa spočiatku vzťahovalo iba na pohoria medzi Bulharskom a Rumunskom s antickým označením Heamus, termín Balkánsky polostrov (*Balkanhalbeiland*) prvý použil v roku 1808 nemecký geograf Johann August Zeune a pomenovanie Balkán prišlo na polostrov s osmanskými Turkami. Koncom 19. a na začiatku 20. storočia, a potom i v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, nadobudol istú negatívnu politickú konotáciu:³⁰ pojem balkanizácia sa ujal ako označenie procesu drobenia

24 Svaka slika proizlazi iz svijesti, ma kako neznatna ta svijest bila, o nekom Ja u odnosu na Drugog, o nekom Ovdje u odnosu na Drugdje. Slika je, dakle, književni ili neknjiževni izraz značenjskog raskoraka između dvije vrste kulturne stvarnosti. (...) Društveno imaginarno o kojem će biti riječi obilježeno je, vidimo, dubokom bipolarnošću identitet vs. alteritet, pri čemu se alteritet smatra suprotnim i komplementarnim pojmom u odnosu na identitet (preklad Z. Č., cit. podľa Pageaux, c. d., s. 127).

25 Skup kolektivnih predožbi svojstvenih nekom društvu (etničkoj grupi, vjeroispovijedi, narodu, cehu...), skup onoga što ih sačinjava kao i onoga što ih ustanovljuje (preklad Z. Č., cit. podľa Dukić, c. d., s. 19).

26 Константиновић, c. d, s. 12–13.

27 TODOROVA, Marija: *Imaginary Balkan*. Prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajažetov-Vučen. Beograd : Biblioteka XX veka, 2006.

28 Hranice Balkánu, resp. Balkánskeho polostrova nie sú pevne stanovené. Bezproblémové sú morské hranice, polostrov je na juhu ohraničený Stredozemným, na východe a juhovýchode Čiernym, Marmarským a Egejským, na západe Iónskym a Jadranským morom. Ako problémová sa javí severná hranica, spravidla sa geograficky vymedzuje riekami Sávou a Dunajom (čím sa podľa niektorých teoretikov z tohto areálu vyčleňuje Rumunsko) a práve rieky sa často využívajú v imaginárnom stvárnení Balkánu ako mýtická hranica dvoch svetov.

29 Todorova, c. d., s. 77–104.

30 Tamže, s. 86.

358 sa geografických a politických celkov na malé štáty.³¹ Pojem Balkánu je vnímaný v celom rozpätí významov, od pozitívnych cez neutrálne až po vyslovene negatívne. Pozitívne sa spravidla viažu s exotickosťou, pudovosťou, nespútanosťou a pod., negatívne s barbarstvom, vojnami, nenávisťou, špinou a pod. „Balkán totiž nie je iba zemepisným označením, ale univerzálnou metaforou, ktorá sa dá vzťahovať na celý rad – nie vždy práve najpozitívnejších – javov. Občas sa zdá, akoby boli Balkány až dva, prvý reálny, ktorý je dejiskom histórie a aktuálnej každodennosti, a druhý imaginárny, ktorý je dejiskom predstáv o tom prvom.“³²

V západnom diskurze, ako na to poukazuje M. Todorova, ide spravidla o negatívnu percepciu. Todorovej balkanizmus bol inšpirovaný kontroverzným orientalizmom Edwarda W. Saida,³³ a hoci sama autorka sa bráni ich stotožňovaniu, nepopiera isté vzťahy medzi nimi. Ako najzávažnejší dôvod uvádza skutočnosť, že Balkán nikdy nebol kolonizovaný. Na základe osvojovania si daného priestoru, a to tak historického (pretenzie niektorých veľmocí na balkánske krajiny), ako aj kulturologického (imaginárne kolonizovanie Balkánu, ako na to poukázala Vesna Goldsworthy svojim novotvarom Ruritania),³⁴ však mnohí experti vnímajú pojmy orientalizmus a balkanizmus ako veľmi blízke, súvzťažné a prepojené: „Areál a jeho obyvatelia definovaní na základe necivilizovanosti, špiny, pasivity, nedostatočne rozvinutej demokracie, neslobody, emocionalita a pudovosti, sklonov k násiliu a mnohých ďalších atribútov je v tomto kontexte zastrešený kategóriou Východu a takéto prívlastky sú spoločnou témou tak pre Orient, ako aj pre Balkán.“³⁵

Východiskom aktuálnej štúdie je chápanie Balkánu ako označenia etnograficky a historicky heterogénnych krajov, ktoré sa po roku 1918 stali súčasťou juhoslovanského štátu, pričom prostredníctvom cestopisného materiálu budeme sledovať, ako sa v slovenskom menšinovom národnom spoločenstve vytvárali predstavy o takto definovanom Druhom, predovšetkým o národoch bývalej Juhoslávie.

Mnohí vedci tvrdia a imagologické badania to aj potvrdzujú, že z hľadiska genológie je práve cestopis kľúčový žáner, v ktorom prichádza k priamej konfrontácii s cudzím. Z toho dôvodu je to aj žáner s najväčším množstvom obrazov „iného“.³⁶ V cestopise nejde len o objektívne svedectvo o cestovaní, je to „akt samourčenia“,³⁷ neraz viac vypovedá o autorovi-rozprávačovi ako o rozprávanom, prebieha v ňom stála konfrontácia svojho a cudzieho, stretnutie identity cestovateľa s inakosťou cudzej krajiny. „Cestopis obvykle vzniká s cieľom priblížiť

31 Aj v *Slovníku cudzích slov* (1990) pod pojmom balkanizácia nachádzame nasledovnú, v podstate negatívnu definíciu: „zavádzanie, uplatňovanie balkánskych spôsobov, metód, pomerov; pren. politické znepokojovanie“.

32 KARÁSEK, Matej: Balkán a kolonializmus imaginácie. In: *World Literature Studies*, roč. 21, 2012, č. 3, s. 83.

33 Podľa Saidovho názoru orientalizmus je západný spôsob mocenského ovládania, zmeny a udržiavania moci nad Orientom. Bližšie SAID, Edward V.: *Orientalizmus*. Prevela s anglického Drinka Gojkovića. Beograd : Biblioteka XX vek, 2008, s. 11.

34 GOLDSVORTI, Vesna: *Izmišljanje Ruritanijske Imperijalizma mašte*. Preveli s anglického Vladimira Ignjatovića i Srđana Simonovića. Beograd : Geopolitika, 2000.

35 Karásek, c. d., s. 86.

36 Pozri Živančević-Sekeruš, c. d., s. 8; Todorova, c. d., s. 146– 149.

37 Živančević-Sekeruš, c. d., s. 8

to, čo je cizí, čo je jiné; urobiť ono cizí súčasťou spoločne sdieľanej kultúrnej zkušlosti. Priblížiť jiné ale znamená toto jiné interpretovať a interpretáciu podmaniť.“³⁸

Ako bolo už neraz zdôraznené, široké literárnoteoretické chápanie žánru cestopisu hatí jeho jednoznačné uchopenie a definovanie – cestopis totiž „mení príslušnosť druhovou a žánrovou, ale i žánrově-formální a i jinak variuje svoji podobu“.³⁹ Na druhej strane práve okrajovosť cestopisu ponúkala a ponúka nespočetne veľa variantných konkretizácií, pričom do seba absorbuje nielen prvky beletristickej literatúry, ale i celý rad navonok nesúrodých elementov – autobiografie, denníkovej spisby, fikčných rozprávání, histórie, geografie, filozofie, dejín umenia, kultúry a pod. V dôsledku toho môže byť „antropologickým zrcadením lidského prožívání určité doby a kontextu“.⁴⁰ Jedna zo súčasných definícií znie: „Cestopis je souborné novodobé označení pro texty, které přinášejí informace o prostupu jedince prostorem a časem nějakého cizího území (v případě, že jde o non-fikční text), případně určitého smyšleného časoprostoru (to je případ fikčních vyprávění o prostoru a času mimo náš svět v současnosti nebo v minulosti).“⁴¹

Ak by sme cestopis vyhranili v užšom zmysle, ako prozaický literárny žáner „zachycující průběh putování objevovaným zeměpisným prostorem“, ⁴² vzniká problém žánrového určenia a zaradenia väčšiny textov v nami skúmanom období. Ak však zohľadníme fakt, „že cestopis je budovaný predovšetkým na více či méně dynamické osnově jediného konkrétního putování (V. Macura), které provází v různé míře tematizovaný emotivní a poznávací zážitek pisatele“, ⁴³ otvára nám to priestor na skúmanie všetkých textov od vojvodinských autorov, v ktorých sa opisujú cesty a cudzie kraje s dôrazom na poznávací, v menšej miere emotívny zážitok autora-rozprávača. Vo vybranej tematickej skupine cestopisov slovenských vojvodinských autorov z dvadsiatych rokov 20. storočia dominuje dokumentárnosť, autenticnosť zážitku cestovateľa o konkrétnom čase a priestore, čo je podľa Zlatka Klátika jeden z konštantných znakov opisu cesty a cestovania. ⁴⁴

So zreteľom na synkretickú a hybridnú povahu cestopisného žánru, jeho neuchopiteľnosť, pod pojmom cestopis chápeme v rámci štúdie všetky texty, ktoré v sebe obsahujú akýkoľvek opis cesty a opis dojmov z cestovania, a to rozličného rozsahu aj literárnej hodnoty (od krátkych impresií po dlhšie, na pokračovanie uverejňované texty z jednoduchých i viacdnových ciest, jednej alebo viacerých navštívených destinácií), v ktorých sa prejavuje základné napätie medzi cestovateľom, jeho domovom a cudzinou, a najmä „napětí kulturně civilizační“. ⁴⁵

Slovenskí autori z tzv. Dolnej zeme písali cestopisy najmä v poslednej štvrtine 19. a na začiatku 20. storočia, pričom sa zameriavali predovšetkým na

38 HRABAL, Jiří (ed.): *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 5.

39 PAVERA, Libor: Cestopis – žánr na okraji? K žánrovému statusu cestopisu. In: *Žánry na okraji*. Praha : Verbum, 2015, s. 77.

40 Tamže, s. 78.

41 Tamže, s. 77 – 78.

42 MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopédie literárných žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 79.

43 Tamže.

44 KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968, s. 25.

45 Mocná – Peterka, c. d., s. 79.

360 informačnú funkciu svojich textov a zohľadňovanie ideologického zámeru vo vzťahu k slovenskému prostrediu. V kontexte celoslovenskej literatúry boli vnímané ako svedectvo o národnostnej situácii v najjužnejších slovanských a slovenských oblastiach.⁴⁶ Pri nedostatku domácich časopisov im poskytovali publikačný priestor noviny a časopisy na Slovensku (*Národné noviny*, *Slovenské pohľady*, *Dennica* a i.), to sa však po roku 1918 zmenilo s rozvojom menšinovej tlače vo Vojvodine. Vojvodinskí Slováci si to naplno uvedomovali – Ján Čajak ako prvý redaktor *Národnej jednoty* písal:

„My Slováci bývajúci v SCHS, ktorí sme odtrhnutí od nášho československého národa, už nemôžeme sa opierať na československú tlač, ako predtým, lebo tamojšia tlač nemôže nám poskytnúť toľko miesta pre naše potreby, ako by bolo potrebné, (...) musíme sa samostatne hospodársky i politicky zorganizovať v našej novej vlasti – a preto nám je prepotrebná zdejšia, samostatná tlač.“⁴⁷

Situácia vojvodinských Slovákov sa radikálne zmenila nielen v publicistike, prehodnocovala sa aj pozícia vojvodinského Slováka vo vzťahu k materskému národu, ako to videl aj dobový cestovateľ „zo slobodnejšie dýchajúceho juhu“ Štefan Bella, keď porovnával situáciu v Československu a na Dolnej zemi v minulosti a po prevrate:

„Vojvodanská Slovač mala pred prevratom zvláštny význam. Dolnozemskí Slováci, majetnejší a neodvislejší, ľahšie vzdorovali štátu i societe (spoločnosti). Účinkovala na nich snád' blízkosť Srbov, ktorí sú, i boli, národne a politicky ďaleko vyspelejší. Zvolenie Paulínyho a Hodžu do peštianskeho snemu bola svojho času udalosť, ktorá na Slovensku urobila silný dojem. Čo nemohlo Slovensko, urobila hŕstka Slovákov na ‚Dolnej zemi‘, ktorí medzitým pri druhých príležitostiach dali dôkazy politickej zrelosti. Preto pre ‚hornozemských‘ Slovákov aj slúžili ako vzor politickej a národnej disciplinovanosti. Tento zástoj tunajšej Slovače teraz prestal. Úplným odtrhnutím od republiky nastála pre Čechoslovákov, ako občanov Kráľovstva SCHS, potreba novej orientácie.“⁴⁸

Pozíciu vojvodinského Slováka ako cestovateľa v mnohom determinovala jeho potreba definovať svoje nové polozenie, nájsť si stabilné miesto v novoutvorených geopolitických štruktúrach (od reflektovania situácie, že sa ocitol v štáte s dominantnými slovanskými etnikami, s nádejou na rovnoprávnú účasť v hospodárskom a politickom živote novej krajiny, až po myšlienku, že vojvodinskí Slováci sa ako slovanský národ môžu zaradiť do radu štátotvorných južnoslovanských národov). Pozadie tohto cestovateľovho „privlastňovania si“ novej krajiny tvorí

46 Na jednej strane prinášali informácie o živote dolnozemských Slovákov, ako je to napríklad v dielach Jozefa Maliaka, Jána a Vladimíra Mičátkovcov alebo z iných južnoslovanských prostredí: J. Holúbek písal o Čiernej Hore, F. Kutlík, V. Mičátek o Belehrade, Marina Maliaková o ceste do Chorvátska a Dalmácie. Bližšie pozri KLÁTIK, Zlatko: Bibliografia slovenského cestopisu. Od klasicizmu po modernu. In: Klátik, c. d., s. 437 – 449. Novšie výskumy slovenskej dolnozemskej literatúry prinášajú bibliografické spresnenia a mení sa i metodológia výskumu, ako je to v prípade dolnozemskeho autora Félixu Kutlíka. Pozri PÁCALOVÁ, Jana: Dvojďňové putovanie dolnozemskeho Slováka po slovanskom svete. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 6, s. 435 – 453.

47 ČAJAK, Ján: Prívet. In: *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 1, s. 1.

48 BELLA, Štefan: Dojmy zo Slovenska. In: *Národná jednota*, roč. 3, 1923, č. 47, s. 3.

i dlhé obdobie národnej poroby vlastného národa, tiež obdiv k oslobodzovacím bojom južných Slovanov v poslednej štvrtine 19. storočia a následne k utvoreniu slovanského štátu na balkánskom polostrove, ktorého súčasťou sa stala aj slovenská národnostná menšina vo Vojvodine.

Enklávna pozícia Slovákov vo Vojvodine postupne produkuje to, čo sa v súčasnosti mnohí teoretici⁴⁹ pokúšajú definovať ako národné povedomie, identitu či mentalitu dolnozemskeho Slováka. V danom čase sa táto kategória utvrdzovala prinajmenšom v dvoch smeroch: vo vzťahu k slovenskému národu v Československu a aj v strete s inými etnikami v geopolitickom priestore juhoslovanského štátu, resp. Balkánu. Túto pozíciu vojvodinského Slováka definujeme ako liminálnu – analogicky k liminálnemu/hraničnému statusu Balkánu, ako o tom hovorí aj M. Todorova.⁵⁰ Balkán sa vníma ako most alebo križovatka medzi Východom a Západom, miesto stretnutia dvoch svetov, dvoch kontinentov, dvoch kultúr. Liminálny znamená byť medzi dvoma (alebo viacerými) regiónmi a kryť sa s nimi, zároveň implikuje aj pozíciu byť nikde, „v zemi nikoho“, nepatriť ani do jedného z nich.⁵¹ „Všetky balkánske národy vnímajú seba ako križovatku civilizačných kontaktov a ako most medzi kultúrami. V tomto zmysle Balkán nie je ani jedinečný, ani originálny; táto charakteristika je spoločná pre väčšinu národov východnej Európy.“⁵² Na vojvodinských Slovákov sa uvedené vzťahuje mnohovýznamovo: žili na území, ktoré po ich kolonizácii nepatrilo Osmanskej ríši (viaceré lokality – napr. Stará Pazova, Padina, Kovačica – boli súčasťou vojenskej hranice a hraničili s ňou), po prevrate sa stávajú súčasťou balkánskej krajiny, aj keď žijú severne od Sávy a Dunaja, ako menšina si nárokuje byť „mostom“, ktorý spája dva štáty (Československo a Juhosláviu). Táto pozícia vojvodinského/dolnozemskeho Slováka, ktorá sa v aktuálnych reflexiách o vzťahoch materskej krajiny a Dolnej zeme interpretuje pomocou literárnych a poetických vyjadrení ako „medzi dvoma domovmi“, „medzi dvoma ohňami“, „ani tu, ani tam“, „odtiaľ a kam?“, „nikam a späť“ a pod. sa – podľa našej mienky – začína intenzívnejšie (aj keď možno viac intuitívne) tvarovať po roku 1918, výraznejšie v umeleckej literatúre (najmä v poézii, ako sme to zachytili v básni *Skoro neviem... medzivojnového adepta poézie Martina Tomana-Banátskeho: „Skoro neviem, kde som doma / za čím moja myseľ túži, / myseľ vzlet má raz u Hrona / nad Avalou zase krúži“*).⁵³ Preukázateľné je to aj v publicistických textoch, kde patria aj nami skúmané cestopisy. Ten iný, druhý v tomto geopolitickom priestore Balkánu boli aj vojvodinskí Slováci, ich kontakt s inakosťou v rámci nadobudnutej novej vlasti „umožňoval symbolicky nastaviť hranice vlastnej kultúry a vlastnej totožnosti, a lákal spoznať sa v tom, čo je iné,

49 Myslíme tu predovšetkým na práce celého radu odborníkov z rôznych spoločenských oblastí (história, kultúrna história, estetika, antropológia a i.), ktorí sa na niekoľkých medzinárodných konferenciách v rumunskom Nadlaku zaoberajú dolnozemskými slovenskými enklávami a na jednej z nich v roku 2013 sa pokúšali zodpovedať na otázku: Kto sú to dolnozemskí Slováci? Zborník prác vyšiel pod názvom *Dolnozemskí Slováci – hranice určenia*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2013.

50 Todorova, c. d., s. 68.

51 Por. Karásek, c. d., s. 90.

52 Sve balkánske nacie seba doživljavaju kao raskrslu civilizacionih kontakata i kao most između kultura. U tom pogledu Balkan nije ni jedinstven ni originalan; ta karakteristika zajednička je i većini drugih nacija istočne Evrope (preklad Z. Č., cit. podľa Todorova, c. d., s. 138).

53 TOMAN-BANÁTSKY, Martin: *Skoro neviem*. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 21, s. 2.

362 cudzie a čo prekračuje rozhrania našej [t. j. ich, pozn. Z. Č.] identity“.⁵⁴ Následne sa tu nastoľujú otázky typu: Bol Balkán pre vojvodinských Slovákov v danom historickom období cudzím priestorom? Bola pre nich krajina, v ktorej sa ocitli, cudzou krajinou? Bolo stretnutie na konkrétnych cestách balkánskym územím stretnutím s inakosťou a odlišnosťou, ktoré bolo treba prijať ako komplementárnu súčasť vlastnej „inakosti“? Domnievame sa, že ich pohľad na juhoslovanské kraje môžeme vnímať nie celkom ako pohľad zvonku, na cudzie, ale skôr ako pohľad na iné, ktoré sa chce spoznať, akceptovať či privlastniť, aj keď, ako ukážeme neskôr, nie všetky kraje sa tomu podvoľovali. Túto identifikačnú rovinu a stotožňovanie sa s cudzím priestorom v zmysle ideologickej funkcie cestopisu značne komplikuje reálna skutočnosť, že domovský štát vojvodinských Slovákov bol natoľko kultúrne, etnicky, hospodársky aj geograficky rozdielny, že sa chtiac-nechtiac v jeho uchopovaní prejavovali rôzne tenzie, a to nielen v stretnutí cestovateľa s kultúrne a civilizačne iným prostredím, aké nachádzal na krajnom juhu krajiny, ale i v jeho mentálnom úsilí vysporiadať sa s danou inakosťou, lebo prichádzal poznačený hodnotami iného prostredia. Konkrétne cesty po juhoslovanských územiach Balkánu neboli pre nich cestami do cudzích krajov, realizovali sa v rámci hraníc vlastného novo nadobudnutého štátu, ktorého vznik u vojvodinských Slovákov produkoval celý rad optimistických projekcií a v dôsledku spoločensko-politických okolností aj reálnych požiadaviek. Tie sa týkali slobodného a nehateného rozvoja národného a hospodárskeho života, ako to čítame v jednom z dobových, politicky intonovaných agitačných textov za Slovenskú národnú stranu, v ktorom sa „rozhodne žiada, aby sa so Slovákom tak zaobchádzalo, ako sa to s jedným Slavianom vo svojej slavianskej dŕžave zaobchádzať sluší a patrí“.⁵⁵

Cestopisná tvorba Andreja Labátha

Najvýznamnejší a najproduktívnejší autor cestopisov v sledovanom období bol Andrej Labáth.⁵⁶ Narodil sa 19. septembra v roku 1886 v Petrovci. Ako 18-ročný národne uvedomelý a cieľavedomý sedliacký mládenec odišiel na Slovensko do Ružomberka, kde sa v tlačiarňi Karola Salvu vyučil za sadzača.⁵⁷ Potom pracoval

54 PIWIŇSKA, Marta: *Zle vychovanie. Fragmenty romantycznej biografii*. Gdańsk : Slovo/obraz teritoria, 2005, s. 305. Cit. podľa HUDYMAČ, Aleksandra: Idylické stratégie vnímania skutočnosti. Laskomerského cesta na Východ. In: *Slovenská literatúra*, roč. 65, 2018, č. 2, s. 103 – 115.

55 LABÁTH, Andrej: Či nám vari už niet pomoci? In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 8, s. 2.

56 Že ide o skutočne produktívneho autora-cestovateľa, svedčí aj nasledovný zoznam. Knižne vydal *Zápisky z ciest. Benátky, Miramare* (1927) a *Od Sušaku po Kotor* (1929) a časopisecky cestopisy Rogaška Slatina (1923), Sušak (1924), Bohinjská dolina (1925), Z cesty po historických krajoch bývalého Srbska a Macedónie (Priština, Kumanovo, Pirot) (1925), Jesenice (1925), Z nášho Prímoria. Cirkevica, náš najväčší morský kúpeľ na Jadrane (1926), Zo Slovinska (Slovenija) (1926), Topunsko (1927), Kosovo pole (1927), Kotor – Njeguš – Cetinje (1929), Juhslovanská riviéra (1928), Rab (1929), Suha Punta (1929) a iné. Do tohto balkánskeho okruhu patrí aj cestopis do Grécka (Atény). Labáth okrem toho navštívil a opísal aj Taliansko (Terst, Miramare, Benátky) a Československo (Praha, Zlín a i.).

57 O tomto svojom pobyte zanechal aj beletrizované svedectvo v podobe črty *Kúsok chleba* (1923), kde hovorí o národnom zápase Slovákov na začiatku 20. storočia a ako sa v okolí Ružomberku zúčastnil agitácie a volieb za Slovenskú národnú stranu, kde aj aktualizuje odkaz černojskej tragédie. Na inom mieste odkazuje na slová Karola Salvu: „Prišlo mi na um veľké ľudové zhromaždenie, zadržané pred svetovou voľbou v Lipt. Sv. Mikuláš, na ktorom nebohý veľký rodolub slovenský, Karol Salva, svoju reč takto započal: Slováč sa zato narodil Slovákom, aby tým i zostal.“ Pozri LABÁTH, Andrej: Moje posledné myšlienky pred voľbami. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 11, s. 1.

vo Zvolene, v Martine a Budapešti. Stále sa vzdelával, v Budapešti skončil večerný obchodný kurz, v Prahe jednoročnú obchodnú školu. Po návrate do rodiska v roku 1911 sa stal najprv praktikantom, potom prokuristom Slovenskej sporiteľne. V roku 1915 skončil meštiansku školu v Novom Sade, neskôr študoval na novosadskej obchodnej akadémii, na začiatku tridsiatych rokov na novinárskom oddelení Slobodnej školy politických vied v Prahe. Poslednú školu však nestihol dokončiť, zomrel po operácii slepého čreva 23. júna 1934.

Andrej Labáth patrí ku kľúčovým kultúrnym a spoločensko-politickým dejateľom slovenskej menšiny vo Vojvodine. Aktívne zasahoval do kultúrno-osvetového a politického diania vojvodinských Slovákov,⁵⁸ jeho zásluhou bola založená kníhtlačiareň v Báčskom Petrovci. Spoločenská, politická, osvetová a publicistická činnosť sa u neho často navzájom prepájali a dopĺňali,⁵⁹ vydavateľstvo a kníhtlačiareň však stále boli na prvom mieste. Ako riaditeľ Kníhtlačiarenskeho účastinného spolku zveľadľoval do konca svojho života slovenskú vojvodinskú knižnú kultúru. Národné povedomie a existencia národa boli u neho úzko prepojené s jazykom a knihou, ako o tom svedčia jeho slová pri oslave 10. výročia tlačiarne: „život jedného národa prejavuje sa tlačou. Akonáhle táto zanikne, čoskoro nastúpi i smrť národná a naposledy i smrť samého národa.“⁶⁰ Andrej Sirácky v nekrológu za A. Labáthom jeho prístup vyjadril slovami: „Dobre vedel a chápal, čo znamená tlačené slovo pre národ.“⁶¹

Zároveň zhodnotil Labáthovo celoživotné pôsobenie a zástoj v kultúrnom živote vojvodinských Slovákov: „po prevrate patrí medzi prvých, ktorí chápu imperatív zmeny pre nás veľmi priaznivej: dať základ nášmu kultúrnemu bytiu.“⁶²

A. Labáth bol redaktorom *Národnej jednoty* (1928 – 1930) a priekopníkom v koncepcnom zostavovaní *Národného kalendára* (1926 – 1934).⁶³ Založil tiež Knižnicu Národnej jednoty a Lacnú knižnicu, kde vychádzali aj jeho knihy.

58 Podieľal sa na činnosti mnohých občianskych združení a ako člen Slovenskej národnej strany sa aktívne zúčastňoval v jej volebných aktivitách. V roku 1925 bol poslaneckým kandidátom, po neúspechu SNS vo voľbách sa zasadzoval za jej reorganizáciu na Slovenskú národnú roľnícku stranu. Politické ciele boli u neho úzko prepojené s národným cítením a národnými záujmami vojvodinských Slovákov.

59 Výsledkom jeho politických, hospodárskych, ekonomických a finančných záujmov sú vedecko-populárne publikácie: *Naša politika od prevratu dodnes* (1932), *Problémy hospodárskej krízy* (1933) a *Národné hospodárstvo* (1933).

60 Desaťročné jubileum Kníhtlačiarne úč. spol. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 98, s. 1.

61 SIRÁCKY, Andrej; Andrej Labáth (1886 – 1934). In: *Náš život*, roč. 2, 1934, č. 2, s. 50.

62 Tamže.

63 A. Sirácky považoval práve *Národné kalendáre* za Labáthovo hlavné životné dielo: „ročníky, ktoré on zostavil, sú bohatou studnicou šlachetných vedomostí.“ J. Hodoličová uvádza, že A. Labáth ukázal *Slovenským hospodárskym kalendárom na rok 1925*, ktorý vydal vlastným nákladom ako Firma Labáth a spol., ako sa dá urobiť kvalitný kalendár. Pozri HODOLIČOVÁ, Jarmila: K sedemdesiatemu výročiu Národného kalendára. In: *Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2011, s. 223, 238 – 239.

364 Okrem cestopisov písal aj politické a ekonomické články, fejtóny, humoresky.⁶⁴ Jeho beletristické pokusy sú zahrnuté v knihe s názvom *Besednice* (1929).⁶⁵

Labáthova žánrovo rozmanitá a nevyhranená, tematicky bohatá a rozsahovo obsiahla cestopisná literatúra produkuje nemalé ťažkosti v jej systematizácii. Budeme vychádzať z jej funkcie a intencie, a rozdelíme ju aj podľa jednotlivých balkánskych cestovateľských destinácií. Ojedinele, v súvislosti so zameraním príspevku, sa budeme odvolávať i na texty iných autorov. Labáth cestoval v prvom rade za zdravím⁶⁶ a za poznaním.⁶⁷ Keďže obraz cudzieho kraja podlieha ideám a ideologickým systémom pozorovateľa, pričom formulované obrazy v konečnom dôsledku zastupujú samotného nositeľa, aj obrazy cestovateľa Labátha prirodzene zastupujú jeho osobné názory sformované jeho vlastným životom a skúsenosťami (a zvlášť jeho záujmom o hospodárske poznatky). Labáth sa sústredil na vecné sprostredkovanie videného (často sa opakuje spojenie: „*tam uvidíme*“), na vlastné postrehy, aj keď čiastočne sa opieral o zaužívané národné predstavy. Vzbudzuje dojem objektívneho a nezaujatého pozorovateľa, nie je výlučný a predpojatý, pozitívne hodnotí to, čo je pozitívne a pranieruje nedostatky. Napr. opis Kosova a juhu Srbska i u neho podlieha mýtom o orientálnom a zaostalom kraji, ale obraz školy v Prištine je iný: „*Za osnovné školy stavia sa práve dvojposchodová moderná budova. Terajšie osnovné školy sú v privátnych tureckých domoch, a keď sú i primitívne vystrojené, podivil som sa ich čistote, dĺžka vydrhnutá ani kvet. Svetla tiež majú dosť.*“⁶⁸ Naopak, obraz Slovinska je idealizovaný, no videl aj jeho inú tvár: „*A čo sa týka zriadenia obcí (hôrnych), nemôžu nám tieto slúžiť za vzor. Domy s malými oblôčkami sú obyčajne sem-tam rozhádzané, s neohradeným dvorom plným hnojového zápachu.*“⁶⁹ Ide o deskriptívne cestopisy, ako ich vymedzil Z.

64 Literárna história doteraz nevenovala literárnym pokusom Andreja Labátha pozornosť, ale súčasný presun záujmu literárnej teórie aj na tzv. okrajové či nižšie literárne žánre (aj populárneho čítania), ako sú cestopisy, besednice, črty, humoresky, otvára priestor k detailnejšiemu uchopeniu tohto segmentu Labáthovej tvorby. Paradoxne, on sám svoje písanie ako umelecké nepocítoval: „Ja však nikdy nepocítil som zvláštny talent básnický, a preto ani nepokúšam sa vylíčiť túto benátsku noc spôsobom básnickým“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Benátska noc. In: *Nový život*, roč. 36, 1984, č. 6, s. 451). Úryvok Benátska noc je prebratý z knihy *Zápisky z ciest. Benátky – Miramare*, ktorú redaktor V. Hronec, ako jedinú spomedzi Labáthových cestopisných textov, pokladal za hodnú povšimnutia.

65 Komparáciou všetkých slovesných útvarov A. Labátha je zrejmé, že autor robil rozdiel medzi (dokumentárnym a relatívne statickým) cestopisom a podmienene povedané fiktívnymi žánrami, kde vidieť dynamickú výstavbu fabuly, funkčné budovanie priestoru, humorné tvarovanie postáv. Kým cestopisy podpisoval plným menom alebo skratkou -th, pod beletristické práce sa podpisoval umeleckým menom ako A. L. Tomaševič. Niektoré Labáthove besednice (napr. Dľa receptu, Prvý deň na letnom byte, Juho-slovanská riviéra, V meste (Noc v Záhrebe) a iné) majú aj niektoré charakteristiky naratívneho cestopisu (putovanka hrdinu, opis cesty, stretnutie s cudzím krajom) a môžeme ich zaradiť do cestopisných črt. Mali predovšetkým zábavnú a humoristickú funkciu, boli reakciou na aktuálne spoločensko-politické dianie v slovenskom menšinovom prostredí s cieľom prispieť k jednorazovej aktivácii čitateľa v aktuálnom čase.

66 A. Sirácky v súvislosti s Labáthovou chorobou hovorí: „jeho slabé telo a vleklá choroba prekáža mu v zamestnaní typografickom.“ Pravdepodobne išlo o nejaké žalúdočné ťažkosti, aj keď v cestopise z Benátok Labáth spomína reumu. V črte Dľa receptu rozprávač v ich-forme rozpráva o návšteve u lekára a jeho rade: „Nič nemyslieť, nič nerobiť a oddychovať!“ Dej sa odohráva pri mori, asi na Rabe (lokality sa uvádza v skrátenej podobe „z R-bu“). Taktiež v cestopisoch z kúpeľov a primoria často taxatívne uvádza choroby, ktoré sa tam liečia.

67 J. Hodoličová uvádza, že dôvodom jeho cestovania bolo úsilie získať kvalitné články a cestopisy do *Národného kalendára*, ktorý v období rokov 1926 – 1934 každoročne zostavoval.

68 LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska. Priština. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 48, s. 2.

69 LABÁTH, Andrej: Zo Slovinska. In: *Národný kalendár*, roč. 7, 1926, s. 72.

Klátik, ktoré charakterizuje vecnosť, dokumentárnosť,⁷⁰ náučnosť a enumeratívnosť.⁷¹ Labáthov jediný knižne vydaný cestopis z balkánskeho priestoru *Od Sušaku po Kotor* je napísaný strohým a vecným štýlom, autor-cestovateľ pritom vo veľkej miere používa prívlastky, ktoré na seba preberajú funkciu presvedčania: čarokrásny, nádherný, krásny, pôvabný. Exemplárnym príkladom je návšteva „pozemského raja“ – miest Lokrum a Miramare, ktoré voľakedy patrili cisárovi Maximiliánovi, ale (lyrická či beletrizovaná) deskripcia uvedeného absentuje, zostáva iba dôverovať rozprávačovi a jeho vecnej výpovedi: „*Je to jedinečná rajska záhrada.*“⁷² Spravidla emotívna evokačná rovina textu ustupuje pred vecnou a informačnou. Dominuje vonkajšia prezentácia krajiny, nechýbajú ani štatistické údaje, často ako názorný dôkaz hospodárskeho rozmachu vybranej oblasti, napr. Dalmácie. Poznávací funkcia Labáthovho cestopisu sa naplňa aj v spoľahlivých a detailných informáciách v podobe bedekra – statického súboru informácií o danej lokalite pre praktické potreby potenciálneho cestovateľa.⁷³ Prírodné prostredie v pozorovateľovi nevyvoláva (citové) dojmy, ide o vecné a odborné podanie videneho.⁷⁴ V rámci hospodárskych pomerov si všima zdroj obživy obyvateľstva, napr. v prímorí pestovanie južného ovocia, detailne vymenúva všetky jeho druhy. Sú to konštantné elementy jeho cestopisov, ktoré sa pravidelne opakujú: opis geografických zvláštností, historických okolností daného mesta, hospodárske pomery, čo sa navzájom usúvzťažňuje. Keď napr. hovorí o ekonomických pomeroch v minulosti v Peraste alebo Kotore, spája to s ich strategickým významom počas Benátskej republiky. Ak však porovnáme tento cestopis s autorovými ďalšími časopisecky uverejnenými cestopismi, zistíme, že v nich nie je zážitkovosť prítľmená, text ozvlášťňuje zaujímavé aj humorné príbehy, aké poznáme z Labáthových beletrizovaných cestopisných čít:

„*Cudzinci všetko s obzvláštnou zvedavosťou sledujú. Tak napr. jednoduchý somár, ten obyčajný, sprostý, len niečo menšie ako naše báčanské, používa od*

70 Dokumentárnosť a názornosť Labáthových ciest dopĺňa veľmi bohatá obrázková príloha. Autor v texte často odkazuje na vlastné fotografické zábery a komentuje ich. V danom čase to boli kvalitné snímky.

71 Napr. v Splite ho zaujmú historické pamiatky, ale ostáva iba ich taxatívny výpočet: „Významné zaujímavosti sú: Zbytky už skorej spomenutého Diokleciánovho palácu s Diokleciánovým mauzóleom, pri ktorom je dnes postavená vysoká zvonica. Potom stará radnica, archeologické a etnografické múzeum, mestská obrazáreň a Marian 178 m. vysoký vršok nad samým mestom. Tu je krásny borový park, zoológická záhrada, prírodovedecké múzeum, akvárium a meteorologická stanica. Stadeto je krásny pohľad na mesto a more“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: *Od Sušaku po Kotor*. Z potuliek po našich morských kúpeľných miestach. Odtlačené z 56. – Jadranského čísla - *Národnej jednoty* zo dňa 17. mája 1929. Petrovec : nákladom autora, 1929, s. 38).

72 Tamže, s. 68.

73 Pri popise jadranských prímorských letovísk si Labáth všima turistickú infraštruktúru, ako sú hotely, penzióny, ozdravovne, ich vybavenie, podáva informácie o cestovnej kancelárii, výletoch do okolia, preprave, cenovej ponuke a pod.

74 Napr. po zmienke o chudobnej vegetácii na západe Jadranského pobrežia: „Vidíme iba holé skaly, ktoré vlnobitie ohlodáva a tvorí v nich zaujímavé zárezy, priehlbiny a stále klimatické zmeny drtia ich v drobné kamenie. (...) Ležia tu ako ľudskou rukou schválne nasypané, kde neujme sa žiaden život ani tej najhúževnatejšej trávy a krovia. Čím to je?“ Nasleduje odborné vysvetlenie: „Jadranské more bohaté je na veľký obsah soli (4 až 5 %), ale bohatšie na morské bûry. Títo dvaja nepriatelia vegetácie ničia všetko, čo im v cestu padne. Počas takzvanej ‚bûry‘ obrovské vlny rozbúreného mora veľkým rachotom udierajú o pobrežné skaly, kde sa rozčlenia na vysoké šlahajúce stĺpy vody a z nej povstalej mlhy“ (cit. podľa Labáth, *Od Sušaku po Kotor*, c. d., s. 10).

366 *cudzinca meštana viacej úcty ako u nás na slovo vzatý spisovateľ alebo iný veľký človek. Raz videl som, ako jedna elegantná dáma – vari z Mníchova, – zamiešala sa do stáda somárov a začala jedného láskat'. (...) V tom vyhodí kopytkom a milá dáma sa s úžasom čuduje, ako ju somár nechce rozumieť a tak málo stojí o jej lásku.*"⁷⁵

Alebo na inom mieste: „*Tam po piesku nájdem už včasných hostí. Ležia tam ani hariny, s tým rozdielom, že ženy sú i trochu oblečené, kdežto hariny celkom nahé. Je pravda, že model kúpacieho kostýmu r. 1930 som nevidel.*“⁷⁶

Ako cudzinca ho osloví obračka hrozna na Rabe: „*Naraz z dialky ozýva sa spev. Prostý, jednoduchý, ako sám dalmatínsky ľud. To je spev obračiek hrozna, ktoré prichádzajú na loďkách. Sladký mušt dovážajú v kozích kožiach. (...) Pohľad na takúto kopu kozích sudov je ovšem pre cudzinca veľmi podivný. Vypadajú ako naopak obrátené a vypchané kozy.*“⁷⁷

V jednej z definícií cestopisu sa konštatuje, že „v cestopise se vždy projevuje napětí mezi dokumentární věrností a subjektivním zážitkem, mezi funkcí estetickou a praktickou“.⁷⁸ Tento typ napätia možno identifikovať aj v cestopisoch A. Labátha, s dôležitou poznámkou, že Labáthove texty sa približujú k beletrizovanému cestopisu až vtedy, keď sa v nich sklbi dominujúca deskriptívnosť s emotívnym zážitkom cestovateľa a jeho vlastnou tvorivou invenciou, a súčasne keď sa úsilie poučiť prepojí so zábavnou funkciou (vtipnými a satirickými poznámkami).

O cestopisoch do najbližšieho okolia, resp. v rámci jedného štátneho celku sa hovorí ako o „malých cestopisoch“. Ich funkciou je predovšetkým konkretizovať predstavu vlasti.⁷⁹ Ciele a motívy cestovateľa Labátha navštíviť jednotlivé juhoslovanské kraje (Istriu, Dalmáciu, Slovinsko, Chorvátsko, Čiernu Horu, Kosovo, Macedónsko) sa spájajú s túžbou spoznať novú domovinu. Táto túžba je posilnená už spomenutou naplnenou túžbou vojvodinských Slovákov vymaniť sa spod národnostného útlaku v rakúsko-uhorskej monarchii a skutočnosťou, že si národný život začínajú budovať v mnohonárodnostnom štáte s dominanciou južnoslovanských národov. Predstava domoviny a jej hodnota rastie priamo úmerne s nadobúdaním vedomostí o jej mnohotvárnej podobe. Opis jednotlivých krajov Balkánskeho polostrova, odlišných nielen historicky a hospodársky, ale i klimaticky, sa odvíjajú od paralely geografické verzus kultúrne ako základu a východiska konceptualizácie obrazu juhoslovanského priestoru:

„Jestli některá država je požehnaná na rozmanitost přírody, tak zaiste naša država v tomto ohlade patří na první místo. V Běčce, Banáte a Chorvátsku

75 LABÁTH, Andrej: Rab, 13. sept.1929. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 105, s. 3.

76 Tamže, s. 2. Labáth ako svetobežník často komentuje dobové vynálezy; jeho zmysel pre nadhľad, satirické ostrie sa týka napr. dobovej módy, keď plavky v roku 1930 prirovnáva v cestopisnej črte Dľa receptu k figovému listu: „To, čo robia dnes parížski módni mudrci, to predsa robila už dávno, pred tisíce a tisíce rokmi prvá žena Eva. Až dnes veru prišlo sa na to, že Evin kostým bol najpraktickejším a najpohodlnejším. Figový list – a dost!“

77 Tamže.

78 Hrabal, c. d., s. 6.

79 Mocná – Peterka, c. d., s. 79.

rozsiahle úrodné roviny, v Srbsku, Bosne a Čiernej Hore divoké, skalnaté hory, na Slovinsku zase krásne a pôvabné hôrne kraje, Dalmácia – perla to Juhoslávie, s krásnym morským pobrežím a mnohými ostrovmi prevyšuje všetky tieto prírodné krásy kráľoviny. (...) Máme síce kraje i nie práve do závidenia, napr. Albánia.“⁸⁰

Z kulturologického hľadiska sa v cestopise modeluje podoba interkultúrnych vzťahov a upevňuje sa vedomie o diferencovaných kultúrnych systémoch.⁸¹ Podľa Tomáša Kubička patria k základným invariantným prvkom cestopisu sebaopoznanie a sebaaprezentácia, keď sa z pozorujúceho stáva pozorovaný.⁸² V Labáthových cestopisoch sú to často práve odlišnosti a rozdiely v historických a geografických danostiach, ktoré produkujú dichotomické a v podstate stereotypné obrazy jednotlivých krajov a národov kráľovstva, a to i v rámci širšieho európskeho kontextu (sever/západ – juh, západné krajiny – Juhoslávia):

„Zvláštne zemepisné položenie našej vlasti vytvorilo jej rozmanitosť. A tak kým na severe vidíme modernizujúceho sa Vojvodana, na juhu spatríme v orientálnom úbore odetého a orientálnym životom žijúceho Arnauta a Turka. Rozdiel taký, aký by sme v severných dŕžavách márne hľadali. Tak je to i s prírodou.“⁸³

Akoby geografická heterogénnosť krajiny produkovala celý rad stereotypných predstáv o najčastejšie dichotomickom (protikladnom, tenzívnom) vzťahu jednotlivých topografických miest v rámci juhoslovanského priestoru (od Slovinska a Dalmácie smerom na juh do Čiernej Hory, Kosova a Macedónska) na relácii severozápad – juh/juhovýchod, Slovinsko – Kosovo, západná kultúra – kultúra Orientu, pokrokovosť – zaostalosť, poriadok – špinavosť, obdiv – odpor, priemysel – remeslá, až po reprezentatívne detaily, ktorým cestovateľ venuje zvýšenú pozornosť, ako sú železný klinec v Slovinsku a drevený voz a pluh v Kosove.

Ako sme už naznačili, obraz cudzieho kraja sa vytvára v kontrastnom vnímaní vlastného domova a národa. Predstavy o iných etnických skupinách pomáhajú utvrdzovať obrazy o vlastnom národe. Stretnutie s civilizačne a kultúrne odlišnými krajinami u cestovateľa vyvoláva napätie, ktoré kompenzuje spomienkou a komparáciou na známe a blízke. Aj Labáth často videné konfrontuje s pomermi v rodisku/Báčke, na severe. Najmä počas cesty do južných krajov Juhoslávie sa tí druhí (Albánci/Arnauti, Turci, Čiernohorci, Dalmatínci) prezentujú ako zaostalé a lenivé národy:

„Arnaut dom vôbec neopráva, a keď je už v takom stave, že mu tečie na všetky strany, radšej sa vystáhuje, než by sa dal do oprávania. Ku pokroku nemá ani chuti ani smyslu. A keď vidí od svojho suseda niečo lepšieho, on robí len po starom, od čoho nepopustí ani za cenu svojho života. Zato Kosovo pole ešte dlhé roky zostane zanedbávaným a civilizovaným ľuďom za postrach slúžiacim krajom.“

80 LABÁTH, Andrej: Rogaška Slatina. V júli 1923. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 31, s. 2.

81 KUBÍČEK, Tomáš: Invarianty cestopisu. In: Hrabal, c. d., s. 16.

82 Tamže.

83 LABÁTH, Andrej: Končiar Triglava s Aljaževou vežou. In: *Národný kalendár*, roč. 9, 1928, s. 52.

Nanovo sa utvrdzuje obraz (dolnozemskej) pracovitej a usilovnej (azda až chamtivnej) Bačanov/Slovákov („Slovák je pracovitý a zvlášť pre obrábanie pôdy stvorený“):⁸⁴

„Chybuj tu [v Kumanove, pozn. Z. Č.] iba chuť k životu, chuť k práci, podnikaniu a napredovaniu. Nevidieť tu tú príčinnosť, ako napr. u nás v Báčke, kde sa robí a podniká o závod, či v lete či v zime, stále sa lopotí aby každý jeden za ten krátky čas svojho života zanechal za sebou niečo viditeľného, niečo na čo hrde potom môže poukázať, že si to on sám dorobil a všetky svoje deti s väčším majetkom zanechá, než on sám mal. Nášmu roľníkovi nie je jedno či vyjde na roľu o 10-tej alebo o 4-tej. Má vopred urobenej program práce a tento hľadá previesť, bárs by hromy bili. Zvlášť na Bačanov sa posledné časy (so) závisťou pozerá, že vraj bohatnú, za chmeľ dostávajú ťažké milióny.“⁸⁵

Na rozdiel od obrazu lenivých Albáncov a Turkov v Kosove a Macedónsku vyzdvihuje pracovitosť srbských žien v Pirote.⁸⁶ Ony sú pôvodkyne srbského národného emblému – pirotského koberca – čilima. Tento emblém môžeme dať do súvisu s termínom národného emblematicizmu, ktorý používa (hoci v inom kontexte) Róbert Kiss Szemán a definuje ho ako „jav tzv. dlhého 19. st., sprevádzajúci vznik a formovanie moderných národov strednej Európy“.⁸⁷ Labáth dôkladne opisuje tradíciu a kultúru Srbov v Pirote a pirotskému čilimu pridáva popri hospodárskom, sociálnom a etickom význame tiež význam nacionálny: „pirotský srbský čilim – zvlášť v minulosti – bol jediným vývozným predmetom hlásajúcim jeho charakteristickými srbskými ornamentami jestvovanie národa srbského.“⁸⁸ Dokladá to konkrétnou skúsenosťou z Paríža (ktorý reprezentuje západnú kultúru) tamjšieho predsedu čilimárskeho družstva:

„Prítomní veľmi slabý pojem mali o Srbsku; najviac predstavovali si, že tam žije ešte snáď polodivný národ [podčiarkla Z. Č.]. Jedna učiteľka tiež ťažko chápala, že kde by asi Srbsko malo byť. Naraz sa však spamätá a hovorí: Vy ste teda z tade, kde tie pirotské čilimy tkajú? Tedy i v tomto prípade bol čilim – nie kniha – ktorý upoznal francúzsku učiteľku o jestvovaní Srbska, i to Srbska s národným povedomím, lebo ved' to jasne vyčítala z videnejho svojrázneho srbského čilima.“⁸⁹

Labáth spravidla hovorí o krajine, prírode a hospodárskych pomeroch, demografické parametre zovšeobecňuje: „Obyvatelia Slovinska sú Slovinci a niečo Nemcov, ktorí patria medzi najkultúrnejší národ u nás. Rečou sú nám bližší než Srbom alebo

84 LABÁTH, Andrej: Z cesty po Sreme a Banáte. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 18, s. 1.

85 LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska a Macedónie. Kumanovo. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 48, s. 2.

86 „Srbkyňa idúca do mesta, nikdy nejde len tak naprázdno. Kúdel pod pazuchu nesmie chybovať a cestou stále na vretene (vrtielku) pradiť“ (LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska. Piro. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 49, s. 2).

87 KISS SZEMÁN, Róbert: *Slovanský Goethe v Pešti. Ján Kollár a národný emblematicizmus stredoevropských národů*. Praha: Akropolis, 2014, s. 11. Cit. podľa Pácalová, c. d., s. 440.

88 LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska. Piro. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 49, s. 2 – 3.

89 Tamže, s. 3.

Chorvátom.“⁹⁰ Iba ojedinele ide o stretnutia s ľuďmi. Čierna Hora ho ako „divá krajina“ fascinuje práve svojím kontrastom: prímorským krajom a vrchovitou časťou. Cestu na Lovćen opisuje nasledovne:

„Nádherná horská krajina. Samé špicaté končiare bez akejkoľvek zelene. Vypadá to ako mŕtve pole sopiek, bez všetkého ruchu a života. (...) Vôbec dostávame predstavu, že tu niet nijakého živého tvora. A v tomto divokom kraji prebehne nám otázka z pohádky: ‚Čo chceš tu, človečku, kde niet ani vtáčka speváčka?‘“⁹¹

V Njeguši, rodnom meste Petra. P. Njegoša, vidí „iba biedny jačmeň, zemiaky a zeleniny“ a uvažuje:

„Bolo mi záhadou, z čoho žijú títo občania a preto malú zastávku venoval som prehliadke a rozhovoru s občanmi. Prvý bol obchodník, ktorý na otázku, ako sa mu darí, odpovedal charakteristickou odpoveďou Čiernohorca: ‚Slabo.‘ (...) K neuvereniu je potom, keď i v takejto biednej horskej dedinke nájdeme vyrastených a čerstvých ľudí.“⁹²

Dva bezprostredne blízke kraje a národy, Chorvátov/Dalmatíncov a Čiernohorcov, vníma na princípe kontrastu:

„Cestujúc Dalmáciou stretáme sa najviac s biednym, vyblednutým a vychudnutým ľudom. Tu ešte medzi divejším krajom než je ináč tiež divoká Dalmácia, vidíme niečo cele opačne. Ľud mohutne vyrastený, postavy všetko akési reprezentačné, líca červené a priama, hrdá chôdza. Z očí a vôbec celej postavy zrači sa samá odvaha, hrdosť, výbojnosť a junáctvo. Nie darmo bola jediná Čierna Hora, ktorá v minulosti nikdy nepriznala nadvládu tureckého polmesiacu. (...) Ich pestrý národný kroj držanie toto ešte napomáha.“⁹³

K tomu dodáva, že aj keď Čiernohorci ľutujú stratu samostatnosti Čiernej Hory, „sú veľkými slavofilmi a voči cudzincom sú úctiví. Osobitne prejavujú bratskej sympatie oproti Čechom a Slovákom, a vôbec Slavianom na rozdiel od Dalmácie, kde pospol. ľud na cudzincov pozerá ľahostajne, ba nevrlo.“⁹⁴

Hoci sa uvedené postrehy týkajú synchrónneho prierezu, dá sa tu postrehnúť čiastočná zmena stereotypného obrazu Čiernohorca ako „homo heroicus“, vytvoreného na základe junáckej borby proti Turkom, na obraz lojálneho Juhoslovana a Slovana, čo je historicky podmienené. K národným stereotypom sa radia i konfesijné stereotypy. Napr. v Čiernej Hore si Labáth uvedomuje, že je tam málo kostolov a ak aj sú, tak sú malé, v podobe kaplnky:

„Prichádzajúc z Dalmácie, kde na každom kroku sa stretáme s nádhernými kostolmi – a biednym ľudom – prišlo mi akosi samosebou opýtať sa kostolníka: ‚Zar vi, Crnogorci,

90 LABÁTH, Andrej: Zo Slovinska. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1929, s. 71.

91 LABÁTH, Andrej: Kotor – Njeguš – Cetinje. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1929, s. 56.

92 Tamže, s. 57.

93 Tamže, s. 60.

94 Tamže.

370 *ne molite se Bogu, kada nemate samo onake male crkvice?‘ A tu mi odznela zasa tá charakteristická odpoveď: ‚Slabo, gos‘ páru.‘“⁹⁵*

Obráz Slovincov je v protiklade s Čiernohorcami:

„Charakteristika slovinskej obce je kostol, ktorý je postavený obyčajne na značne vyvýšenom kopci. (...) Slovinci sú katolíci, i to trochu prepiati. (...) Ich výchovu charakterizuje ten predpoklad, dľa ktorého najväčšou chlúbou slovinskej matky je to, keď sa môže honosiť synom farárom.“⁹⁶

Podľa cestovateľských destinácií v rámci juhoslovanského územia možno Labáthove cesty rozdeliť na tri dominantné okruhy: na jadranskú, kosovskú a slovinskú cestu. Predstavu novonadobudnutej vlasti u vojvodinských Slovákov najlepšie konkretizuje a ilustruje tzv. jadranská cesta (okrem A. Labátha písali o ceste do Dalmácie aj iní cestovatelia, napr. Andrej Vrbacký píšuci pod pseudonymom Anky alebo B. Tudor). Jadranská cesta A. Labátha sa začína pri krajnej severozápadnej hranici Kráľovstva SCHS na prímorskom pobreží pri meste Sušak neďaleko Rijeky a končí sa v Kotore v Čiernej Hore.⁹⁷ Prímorské oblasti jadranského pobrežia, ktoré boli predtým často pod cudzou nadvládou (Talianska, Rakúsko-Uhorska, Turecka, Ruska), sa v nových historických okolnostiach stali súčasťou Kráľovstva SCHS, v cestopisoch sa práve toto územie vníma ako prednosť a potenciál južných Slovanov:

„Slovanské národy i štáty nie sú šťastné vo vymáhaní bezprostredného spojenia svojich území s morom. (...) Pomerne najlepšie stojí v tomto ohľade Juhoslávia, vďaka okolnosti, že sa juhoslovanský živel nedal vytisnúť od brehov Jadranského mora. Náš Vajanský s hrdosťou spieval o Adrii, ako ‚Slavianke‘ a kvíliť nad Baltom, ktorý ‚neverný Sláve, ponemčil sa celý‘. (...) Preválečnému Srbsku sa toto právo vôbec popieralo. (...) Nemožno je nevidieť vo všetkom tom tendenciu, naperenú proti Slovanom. (...) Či sa v týchto okolnostiach nemusia vítať vnikania československého kapitálu do juhoslovanských prímorských oblastí i invázie československých kúpeľných hostí, o ktorých zjavoch sa niektoré juhoslovanské časopisy niekoľko razy nepriaznivo vyslovili? Veď to môže juhoslovanskú pozíciu na Jadrane len upevniť!“⁹⁸

Jadran nadobúda strategický význam aj vo vzťahoch medzi dvoma mladými slovanskými štátmi: Kráľovstvom SCHS a Československou republikou.

95 Tamže, s. 59 – 60.

96 LABÁTH, Andrej: Zo Slovinska. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1929, s. 72.

97 Na základe cestopisu Od Sušaku po Kotor môžeme Labáthovu jadranskú cestu rekonštruovať nasledovne: Sušak – Kraljevica – Crkvenica – Selce – Novi – Senj – Baška – Rab – Šibenik – Split – Hvar – Korčula – Gruž – Dubrovnik – Lokrum – Kupari – Srebno – Cavcat – Herceg novi – Zelenika – Risan – Perast – Prčanj – Kotor. Cestoval pravdepodobne dvoma trasami; vlakom cez Záhreb a Karlovac do Sušaku a odtiaľ loďou do jednotlivých prímorských lokalít alebo zo stanice Plase pri Bakri autobusom cez vnútrozemie k pobrežiu: „Odporúča sa jedna cesta loďou, druhá autobusom“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Z nášho Primoria. Cirkevnica, náš najväčší morský kúpeľ na Jadrane. In: *Národný kalendár*, roč. 7, 1926, s. 128 – 130). Inokedy do Sušaku cestoval vlakom, do jednotlivých prímorských miest loďou a cesta domov vlakom ho viedla cez Gruž – Sarajevo a (Slavonský) Brod. Na túto cestu nadväzuje cesta do čiernohorského vnútrozemia v cestopise Kotor – Njeguš – Cetinje.

98 BELLA, Štefan: Dojmy zo Slovenska. In: *Národná jednota*, roč. 3, 1923, č. 47, s. 2.

V tomto kontexte treba chápať aj prítomnosť českých podnikateľov na juhoslovanskom Jadrane a hospodársku spoluprácu a rozvoj prímoria, ktorú sa usiluje na území celej krajiny rozvíjať tzv. Jadranská stráž.⁹⁹ More okrem hospodárskeho potenciálu nadobúda aj symboliku bohatstva, blahobytu, prosperity a krásy, a v tomto zmysle si ho ako svoje a blízke začínajú privlastňovať nielen štátotvorné južnoslovanské národy (predovšetkým Srbi, ktorí predtým nemali prístup k moru), ale aj vojvodinskí Slováci a najmä Česi z Československa.¹⁰⁰ V duchu všeslovanskej ideológie sa Jadranské more stáva morom všetkých Slovanov a z nich najmä Slovanov žijúcich v dvoch nových slovanských štátoch, v Kráľovstve SCHS a v Československu. Takéto ideologické podložie nachádzame predovšetkým v tzv. jadranskom čísle *Národnej jednoty* z roku 1929: v prílohe pod názvom *Naše more – slavianske more* sa na sedemnástich stranách v tematicky rozmanitých príspevkoch zdôrazňuje strategický význam Jadranského mora a jeho pobrežia (o kulte vody u Slovanov, kde sa jedine južní Slovania vnímajú ako „námornický národ“, o jadranskej riviére, o Jadranskej strážii, o morskej faune, o mori ako prameni zdravia, o podnebí a najviac priestoru zaberá cestopis A. Labátha *Od Sušaku po Kotor* s bohatou obrázkovou prílohou).

Cestopisy z jadranského prímoria mali vo vzťahu k čitateľom *Národnej jednoty* a *Národného kalendára* informačno-propagačnú a ideologickú funkciu:

„Našu cestu ukončili sme tu na rozhraní mora, Dalmácie a Čiernej hory. Na tejto ceste videli sme bohatosť a rozmanitosť prírodných krás našej drahej vlasti. Skúsili sme, že drážava naša je drážavou veľmi zaujímavou, kde nepriehľadné roviny zamieňajú sa nepriehľadným morom, bujné lúky a lesy s kamením a divými skalnatými končiarimi. A rozmanitosť táto javí sa i v samom obyvateľstve, jeho krojoch a obyčajoch. Všade však žije duch Slovanský. Preto budme hrdí, že sme občania tak krásnej Slavianskej drážavy. Vážme si dnešnej slobody. Podporujme kraje, ktorým príroda odobrala žirnej pôdy. Navštevujme naše more.“¹⁰¹

99 Z Jadranského čísla *Národnej jednoty* sa dozvedáme, že Jadranská stráž (nenáležite nazývaná ako Jadranská stráža) vznikla v roku 1922 ako organizácia, ktorá sa má starať o Jadran a jadranské pobrežie. V roku 1926 počas Slovenských národných slávností v Petrovci bol založený slovenský odbor JS, ktorý mal za cieľ propagovať a napomáhať turistickému ruchu v prímorí: „Účelom JS je zoskupiť všetkých ľudí, ktorým leží na srdci blaho a bezpečnosť drážavy. JS založená je preto, aby šírila lásku k drážave, záujem o naše more a vodila všestrannú starosť o bezpečnosť nášho Jadranu a napomáhala naše námorníctvo“ (cit. podľa Založenie slovenského odboru Jadranskej strážii. In: *Národná jednota*, roč. 7, 1926, č. 32, s. 1 – 2).

100 Cestovatelia uvádzajú, že okrem značného počtu nemeckých turistov Dalmáciu najčastejšie navštevujú Česi; nie je zanedbateľná ani prítomnosť českého podnikateľského kapitálu na jadranskom prímorí v medzivojnovom období, ako o tom informujú práve dobové cestopisy Andreja Labátha. Ten obdivuje „podnikavosť našich bratov Čechov, ale i Česiiek“ ako „priekopníkov našich morských kúpeľov“, veľký dôraz dáva tiež na stretnutia s Čechmi: „A tu sme zase dvakrát doma. Doma ako v bratskej domovine a doma ako u nášho krajana p. Machařa.“ Podľa neho hospodárske aktivity Čechov mali veľký vplyv na hospodársky rast a rozmach niektorých jadranských kúpeľných miest, napr. „československých morských kúpeľov“ Kupari – Srebrno, ktorých devíza znie „z pokoje rovnou do moře“: „Pokým sám Dubrovnik a vôbec južné pobrežie Jadranu chudobné je na rozsiahlejšie pieskovité pobrežie, Kupari a Srebrno honosí sa s dlhým piesočným a ku kúpaniu veľmi pohodlným nábrežím.(...) V Kupari nájdeš našskú spoločnosť, dobrú českú kuchyňu, znamenité dalmatínske vína. Moderne stavany hotel vystrojený je 360 postelami. Má elektrické osvetlenie, vodovod, lekára, poštu, výletné člny a automobily, a vôbec všetko, čo sa vyžaduje v jednom novodobom kúpeľnom meste“ (LABÁTH, Andrej: Kupari – Srebrno. In: *Národná jednota*, roč. 7, 1926, č. 20, s. 2).

101 Labáth, *Od Sušaku po Kotor*, c. d., s. 94 – 95.

O informačno-propagačnej a apelačnej funkcii svedčia aj časté krátke upútavky v novinách, vyzývajúce čitateľov, aby cestovali na Jadran: „*Navštívte naše more!, Slováci a Česi, doma a za hranicami! Naše more – je slavianske more! Preto keď ste sa rozhodli ku moru, navštívte v prvom rade toto vaše slavianske more.*“¹⁰² Ideologická rovina upevňuje povedomie príslušnosti vojvodinského Slováka k novej slovanskej vlasti a príslušnosti k slovanským národom v novoutvorenom štátnom útvaru Kráľovstva SCHS. Jadranské more sa privlastňuje (prejavuje sa to aj v hojnom výskyte privlastňovacieho zámena náš: „*na našom Prímorí*“, „*naš prístav*“, „*na prahu nášho Jadrana*“ a pod.). Jadran môžeme vnímať v národno-identifikačnom význame, ako o tom hovorí J. Pácalová v súvislosti s cestopisom F. Kutlíka.¹⁰³ Národno-identifikačným prostriedkom južných Slovanov je Jadranské more, ale v duchu idey o slovanskej vzájomnosti a (historickej, jazykovej, kultúrnej) príbuznosti sa stáva morom všetkých Slovanov – je to „*slavianske more*“.

Latentná tenzia, nevyhnutne prítomná v cestopise, vznikajúca medzi mojím/naším a cudzím je prítomná aj v slovinskej ceste. Dominantný obraz slovinských destinácií (Bohiňská dolina, Bohiňské jazero, Bohiňská Bystrica, Sv. Janez, Bled, Lubľana a iné) je v Labáthových cestopisoch pod názvom Jesenice, Bohiňská dolina, Zo Slovinska vykreslený v znamení krásy, idylly, poriadku a pokroku.¹⁰⁴ V opise týchto krajov najčastejšie používa prívlastky s kladným významom.¹⁰⁵ Motívy krásy a nádhery sa často opakujú, obraz Slovinska ako raja je spätý s prírodným prostredím, ale k jeho konceptualizácii prispievala aj umelecká tvorba, čo Labáth tiež preberá. Pri pohľade na jazero a ostrov Bled si spomenie na poetický opis z básne Bléško jezero Kajetana R. Huebera vo veršoch: „*Otok bleški, / kinč nebeški, / kranjske zemlje ti! / Ven'c z raja / te obdaja / vse se veseli. / Vali igrajo / rib'ce imajo / dobrovoljni ples. / Ladja giblje / se in ziblje / nas h kraljic nebes.*“¹⁰⁶ Pozitívne hodnotí nielen prírodu, ale rovnako aj hospodárske pomery, najmä rozvoj priemyslu (navštívil železiarne v Jesenicích).¹⁰⁷

Ak jadranskú a slovinskú cestu vnímame ako bezproblémové (ide spravidla o turistické návštevy najkrajších letovísk a kúpeľov s cieľom oddychu a spoznania dovtedy neznámych krajov novej domoviny), kosovská cesta reflektuje tragické osudy srbského národa aj ostatných balkánskych národov. Kuriózne je najmä to, že významné historické miesta srbských dejín obchádza s pietou vojvodinský Slováč, ktorý ich nevníma ako cudzie, ale ako blízke a – na základe slovanskej

102 Pozri *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 54, s. 4.

103 Pácalová, c. d.

104 „Medzi najzriadenejšie kraje patrí Slovinsko, kde kultúra – nemecká – kraje tieto pretvorila na krásne záhrady s úhladnými domkami, roztratenými po dolinách a úbočiach a príkladne zriadené mestá a mestiečka. Poľa je tu málo, ale kde sa nachodí aký-taký kúsok zemičky, obrozený je ani záhradka. Priemysel je tiež rozvinutý“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Rogaška slatina. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 31, s. 2).

105 Napr. krásna romantická príroda, znamenitý horský vzduch, krása alpskej krajiny, čarokrásna dolina, najmalebnejší pohľad a pod. Slovinské kraje vníma ako raj na zemi; v Bohiňskej doline na svojej turistickej trase nachádza nadpis, ktorý mu obraz raja evokuje: „Nazaj, nazaj, u plániski raj. A skutočne kraj tento zaslúži si toto pomenovanie. (...) Pomaly dvíhajúce sa úbočie porastené svrčinami, bukmi, brezami; potom ku vrcholcom holé, skalnaté pohraničné pásmo hôr, robia kraj tento zvlášť romantickým“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Bohiňská dolina. 22. júl 1925. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 30, s. 2).

106 Labáth chybne uvádza, že ide o F. Prešernove verše. Prešern síce tiež vo svojom diele Krst na Savici hovorí o Bledskom kraji ako o raji, ale citované verše sú z básne Bléško jezero autora Kajetana R. Huebera z roku 1848.

107 LABÁTH, Andrej: Jesenice. 10. júla 1925. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 29, s. 2.

príbuznosti so srbským národom a čiastočne aj s podobným historickým osudom svojho vlastného národa – aj privlastnené. Labáth cestoval do týchto južných častí Kráľovstva SCHS v októbri v roku 1925; cestopis vychádzal na pokračovanie v *Národnej jednote* v tom istom roku pod názvom *Z cesty po historických krajoch bývalého starého Srbska*. Priština, resp. Z cesty po historických krajoch bývalého starého Srbska a Macedónie. Kumanovo, Pirot. Cestopisy Kosovo pole a Naši na Kosovom poli uverejnil v *Národnom kalendári* na rok 1928. Voľba tejto lokality mala historické podložie:

*„Že prečo som si za prvú zastávku vyvolil práve Prištinu, ten, kto pozná aspoň trochu históriu národa srbského, ľahko to uhádne. Od kamennej cesty idúc smerom do mesta, napravo nachádza sa to pamätné a pre srbský národ tak osudné a oplakávané miesto kosovskej bitky.“*¹⁰⁸

V cestopise Kosovo pole dôkladne sprítomňuje kosovskú bitku z roku 1389, ide vlastne o prerozprávane srbské epické piesne, v ktorých sa vyzdvihujú srbski bojovníci a ukazuje sa na jej dôsledky: *„Na Kosovom poli rozhodnutý bol zápas svetového významu, islam zvíťazil, kresťanstvo bolo ponížené.“*¹⁰⁹ Mýtus Kosova a Vidovdana zarezonuje aj u vojvodinského Slováka: *„Kto by i z nás Slovákov nepoznal známu národnú pieseň: ‚Hoj, Kosovo krásno pole, / tys zavdalo Srbom bôle. / Nad tebou vial barjak cár Lazára, / žije o ňom povest’ stará.‘“*¹¹⁰ Cestovateľ priznáva emocionálne podložie: *„Smutnú túto históriu vypráva nám sám kraj. Neďaleko obci Obilič je pomník Obiliča, ďalej pomník Murata a mnohé ešte i dnes tamojším ľuďom opatrované a uctievané hroby srbských kosovských bojovníkov.“*¹¹¹ Smútok a tieseň pramení aj z obrazu videnej skutočnosti:

*„Na historickom tomto mieste, okolo hrobky výbojného sultána Murata, dnes pasie starý, na franforce otrhaný Turčin stádo oviec. (...) Cestou stretáme zakuklené Turkyne, ktoré nám z cesty ďaleko vyhýbajú. Popri nás prechodia typické turecké dvojkoľosové drevené vozy, na ktorých nenájdeme ani železných ráfov, ani vôbec žiadneho železného kovania a klinčeka. Malé, sem-tam roztratené turecké dediny (niekoľko jesto i srbských) sú pusté, biedne a celý kraj urobí na nás veľmi tiesnivý dojem.“*¹¹²

Labáth navštívil pamätné miesto bitky, pamätník srbským bojovníkom, srbský cintorín, ale rovnako turecký cintorín, hrobku tureckých vezírov a hrobku sultána Murata, pričom srbské a turecké vzájomne porovnáva. Všima si *„na murovanom podstavci chatrný drevený kríž, pomník to Miloša Obiliča. Popri nádhernej hrobke Muratovej vypadá to až priskromne“*.¹¹³ Cestovateľ priraduje k tragickej dimenzii

108 Labáth, Z cesty do historických krajov bývalého Starého Srbska. Priština, c. d., s. 2.

109 LABÁTH, Andrej: Kosovo pole. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1927, s. 70.

110 Tamže. Uvedené verše sme našli v ľudovej piesni Žalmy Tatranského Slovana z roku 1860, dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1899/Chrastek_Venec-narodnich-piesni-slovenskych/2 [13. 8. 2018]. V cestopise Kosovo pole z *Národného kalendára* sa uvádza, že citované verše pochádzajú z ľudovej piesne Bratislava, Bratislava.

111 Labáth, Z cesty do historických krajov bývalého Starého Srbska. Priština, c. d., s. 2.

112 Labáth, Kosovo pole, c. d., s. 72.

113 Tamže.

374 kosovskej bitky historicky mladšiu bitku pri Kumanove, ktorú vníma ako významný medzník v novodobých srbských dejinách a svojrázne zadostučinenie za porážku na Kosovom poli, keďže v Kumanove v roku 1912 v boji srbského a tureckého vojska zvíťazili Srbi: „*pokým však Kosovo bolo osudným, za tým Kumanovo je oslobodzujúcim dejišťom z doby Balkánskej vojny.*“¹¹⁴

Zápisky z ciest na juh krajiny, na Kosovo pole, do Prištiny, Kumanova a Pirota prinášajú cez optiku pozorovateľa obraz Balkánu, ktorý sa v mnohom sto-tožňuje s obrazom zaostalej, primitívnej, špinavej krajiny tureckého rázu. Podľa slovinského antropológa Božidara Jezerníka „v očiach západných cestovateľov všetky turecké mestá sa na seba podobali pre schátrané budovy a špinu“.¹¹⁵ Labáth si v kontakte s týmto cudzím prostredím všima najmä hospodárske pomery, ktoré porovnáva s krajom, odkiaľ prichádza („*pomery úplne odlišné od pomerov na západných krajoch*“), zaostalosť vysvetľuje dlhým obdobím tureckej nadvlády na tomto území.¹¹⁶ Aj napriek uvedeným stereotypným predstavám o Turkoch, ktoré sa formovali na území Balkánu a strednej Európy počas existencie Osmanskej ríše, Labáth vychádza aj z tradícií ľudovej slovesnosti (ľudové piesne a legendy). Úplne však nepodlieha hodnotovým klišé, usiluje sa cudziu krajinu zobrazit čo najobjektívnejšie. V tejto súvislosti sa vynára otázka, nakoľko boli Labáthove postrehy odrazom reálnych pomerov na Kosove. Podľa neho nie je daný stav len výsledkom minulosti, ale rovnako súvekých pomerov a štátnych mocenských záujmov:

„*Pospolitý ľud turecký, obývajúci Kosovo Pole, ťažko znáša panstvo naše* [podčiarkla Z. Č.], *je hrozne zaostalý a kultúrne vôbec neprípustný. A preto národ tento je na prahu nielen duševného, ale i hmotného úpadku, o čom nám jasne hovorí pohľad na sám ľud a pohľad na tureckú dedinu. Turecká dedina vypadá ani po vyrabovaní a po vyhorení.*“¹¹⁷

Aj ďalšie obrazy tejto časti Balkánu (architektúry, hospodárstva, remesiel) sa podobajú mnohým iným cestovateľským predstavám z balkánskeho juhu, vo veľkej miere zovšeobecnených:

„*Kto už videl jedno balkánske mesto, ten si vie predstaviť, ako môže vyzerat' Vranje. Na hlavných uliciach čo dom, to obchod, kaviareň, dielňa, banka a všetko možné. Ako ilustrácia môže postačiť, že v jednej takej dielni, ktorá mala aj okná aj dvere širom otvorené, podkúvali vola. Vól ležal prevalený na zemi s poviazanými nohami a kováč si robil svoju robotu. A na druhej strane nad vchodom pyšne písalo POSLASTIČARNICA.*“¹¹⁸

114 LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska a Macedonie. Kumanovo. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 48, s. 2.

115 JEZERNÍK, Božidar: *Dzika Europa. Balkany v oczach zachodnich podróżników*. Preł. P. Oczko. Kraków : Universitas, 2013, s. 219. Cit. podľa Hudyňač, c. d., s. 103 – 115.

116 „Panuje tu kultúra Orientu, kultúra turecká. Veď nie je ani tak dávno (r. 1912), keď kraje tieto pripadali ešte ku veľkej tureckej ríši. Vládol tu z histórie nám dobre poznatý ukrutný Turek. Takmer všetky zeme a hory (týchto je dosť málo) pripadali tureckým zemepánom, begom. Pospolitý ľud nútený im bol za facku slúžiť, pokým oni po háremoch leňošili“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Z cesty do historických krajov bývalého Starého Srbska. Priština, c. d., s. 2).

117 Labáth, Kosovo pole, c. d., s. 74.

118 ANKY: Vranje a čo sme v ňom zažili. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 123, s. 2.

Južné srbské kraje boli vnímané aj ako exotické, vzrušujúce, no nie hodné dlhšieho zastavenia sa:

„Človekovi sa také balkánske mesto, hoc aj samé Vranje, môže páčiť ako niečo mimoriadneho, exotického, kým je tam hodinku-dve. Ale žeby dostal chuť zostať tam trvale bývať, a žeby jeho sympatie zostali aj potom keby tam musel bývať, o tom rozhodne pochybujem.“¹¹⁹

Cestovateľov tu zaujmu predovšetkým turecké bazáre a kováčske dielne.¹²⁰ Celkový obraz Kosova a juhu Srbska sa podáva ako obraz zaostaleho kraja, sú to „zabudnuté krajé“, mestá sú „starotureckého rázu“, „ulice mesta sú úzke, krivé a príkladne špinavé“, „sem-tam roztratené turecké dediny sú púste, biedne“, obyvateľstvo vlastní zaostale „primitívne zariadenie“, čo dokladajú predovšetkým úžitkové predmety: drevený pluh, drevený voz, biedny odev, primitívne obchody, dielne. Obraz orientálnej kultúry, ako na to upozorňuje E. Said, sa tu spája s celým radom podobných (negatívnych) charakteristik, ako sú neporiadok, špina, zaostalosť, potreba kultivácie – kolonisti mali byť „priekopníkmi kultúry v týchto zabudnutých krajoch. Myslienka táto bola znamenitá a týmto spôsobom úrodné Kosovo pretvorí sa na sypárené južnej čiastky kráľoviny“.¹²¹ V súvislosti s tým Labáth píše o štátnej kolonizačnej politike: „Po svetovej vojne nasťahovala sem dŕžava i kolonistov zo Srie-mu, Dalmácie a Čiernej Hory. Ba ani Slováci tu nechýbujú.“¹²² Labáthova kosovská cesta nebola motivovaná iba návštevou významných srbských historických lokalít, stretáva sa tam so slovenskými vysťahovalcami, následne informuje o ich živote a problémoch vo vysťahovaleckých kolóniách. Nie je náhodné, že text Slovenskí kolonisti na Kosovom poli začína Sládkovičovou básňou Hojže, bože. Hovorí tu o Slovákoch, ktorí sa z Vojvodiny presťahovali do Bulharska, po vojne chceli repatriovať späť, ale sľubmi ich presvedčili, že v Kosove sú lepšie podmienky, a tak sa ocitli v nových kosovských osadách Staro Gradska pri Lipljanoch, Horné Dobrovo, Nová Ruica. Jeho úvahy o vysťahovalectve sa dostávajú do romantických a národno-obranných polôh.

Synchrónny pohľad na obrazy cudzích krajín u vojvodinských Slovákov v danom období by bolo zaujímavé doplniť o diachrónny záber: na tejto línii by bolo podnetné sledovať, akú podobu dostávali a ako sa menili naznačené kultúrne protiklady, napr. predstava tzv. Západu (Slovinsko) a Východu (Južné Srbsko, Kosovo) v diachronickom zábere celého 20. storočia, a to až po rozpad juhoslovanského štátu v deväťdesiatych rokoch.

Pozitívne i negatívne stereotypy v Labáthových cestopisoch, ako sme na to vyššie poukázali, sú produktom špecifických historických a spoločenských

119 Tamže.

120 „Tu pán majster pod nohami má vykopanú jamu, aby sa pri kovaní zohýnať nemusel, a na zemi nízku nákovu. Medzi dvoma malými ručnými mechami stojí malé dievča a celé od čmudu a prachu zapísané veselo tieto ťahá. Kujú tu rôzne hospodárske náčinie. Pohľad do takejto dielne – nám so severa – je zaujímavý a podivný“ (cit. podľa LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska. Pírot. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 49, s. 2).

121 Tamže.

122 Labáth, Kosovo pole, c. d., s. 74.

376 okolností. S ohľadom na to nemôžeme jednoznačne určiť ich pôvod, ani predvídať ich prípadne zmeny, pretože ich charakterizuje dlhodobá životnosť.¹²³ Cestopisné texty, navyše od kozmopolitne orientovaného intelektuála Andreja Labátha, aj keď majú primárne publicistický ráz a autor v nich sleduje predovšetkým mimoumelecké zretele (nacionálne, ideologické, hospodárske), predstavujú z hľadiska zvoleného metodologického prístupu modelové texty o podobe (nielen) dobových stereotypov. Cestopisné texty vojvodinských Slovákov sa vzťahujú na balkánsky priestor vo vymedzených hraniciach Kráľovstva SCHS. Obrazy (geograficky, historicky, etnicky, konfesijnálne, hospodársky) heterogénnej krajiny v konkretizačnej predstave novo nadobudnutej vlasti posilňujú národné povedomie vojvodinských Slovákov, cez stret s „iným“ a „druhým“ sa utvrdzujú ich zaužívané sebaobrazy. Navštívené cudzie kraje si v duchu rezíduí idey slovanskej vzájomnosti privlastňujú, ako je to v prípade Jadranského mora a pobrežia, čo posilňuje aj vyhľadávanie českého elementu (ako svojho, blízkeho) v cudzom dalmatínskom prostredí. Kosovskú cestu, na rozdiel od jadranskej cesty, určuje historické pozadie, kde sa ideologická funkcia v duchu národného geografizmu odvíja od stotožnenia sa s tragickou a hrdinskou etapou dejín „bratského“ srbského národa, ako i v duchu nacionálneho emblematicizmu, ako je to v prípade pirotského čilimu, majúceho status srbského emblému. Zápisy z ciest obsahujú aj stereotypný kultúrny antagonizmus Západu a Východu a národné stereotypy o južných Slovanoch.

Pramene

- ANKY [VRBACKÝ, Andrej]: Vranje a čo sme v ňom zažili. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 123, s. 2.
- BELLA, Štefan: Dojmy zo Slovenska. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 47, s. 2 – 3.
- ČAJAK, Ján: Prívet. In: *Národná jednota*, roč. 1, 1920, č. 1, s. 1.
- Desaťročné jubileum Knihhtlačiarne úč. spol. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 98, s. 1.
- LABÁTH, Andrej: Benátska noc. In: *Nový život*, roč. 36, 1984, č. 6, s. 451 – 454.
- LABÁTH, Andrej: Bohiňská dolina. 22. júl 1925. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 30, s. 2 – 3.
- LABÁTH, Andrej: Či nám vari už niet pomoci? In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 8, s. 2.
- LABÁTH, Andrej: Jesenice. 10. júla 1925. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 29, s. 2.
- LABÁTH, Andrej: Končiar Triglava s Aljaževou vežou. In: *Národný kalendár*, roč. 9, 1928, s. 52.
- LABÁTH, Andrej: Kosovo pole. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1927, s. 69 – 74.
- LABÁTH, Andrej: Kotor – Njeguš – Cetinje. In: *Národný kalendár*, roč. 8, 1929, s. 53 – 62.
- LABÁTH, Andrej: Kupari – Srebrno. In: *Národná jednota*, roč. 7, 1926, č. 20, s. 2.

123 Širší interdisciplinárny záber na literárne i neliterárne pramene v slovenskej vojvodinskej literatúre a kultúre by iste potvrdil, že tieto „mentálne obrazy o svete“, ako sa najčastejšie podľa Waltera Lippmanna definujú stereotypy, sa v podstate nijako radikálne nemenili. Lippmann písal o tejto problematike už v roku 1922 v knihe *Public Opinion* (Verejná mienka).

- LABÁTH, Andrej: Moje posledné myšlienky pred voľbami. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 11, s. 1 – 2.
- LABÁTH, Andrej: *Od Sušaku po Kotor. Z potuliek po našich morských kúpeľných miestach*. Petrovec : nákladom autora, 1929.
- LABÁTH, Andrej: Rab, 13. sept. 1929. In: *Národná jednota*, roč. 10, 1929, č. 105, s. 3.
- LABÁTH, Andrej: Rogaška Slatina. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 31, s. 2.
- LABÁTH, Andrej: Z cesty do historických krajov bývalého Starého Srbska. Priština. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 48, s. 2 – 3.
- LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska a Macedónie. Kumanovo. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 48, s. 2 – 3.
- LABÁTH, Andrej: Z cesty po historických krajoch bývalého Starého Srbska. Pirot. In: *Národná jednota*, roč. 6, 1925, č. 49, s. 2 – 3.
- LABÁTH, Andrej: Z cesty po Srieme a Banáte. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 15, s. 2.
- LABÁTH, Andrej: Z nášho Primoria. Cirkevica, náš najväčší morský kúpeľ na Jadrane. In: *Národný kalendár*, roč. 7, 1926, s. 128 – 130.
- LABÁTH, Andrej: *Zápisky z ciest. Benátky. Miramare*. Október – 1927. Petrovec : nákladom autora, 1927.
- LABÁTH, Andrej: Zo Slovinska. In: *Národný kalendár*, roč. 7, 1926, s. 71 – 82.
- TOMAN-BANÁTSKY, Martin: Skoro neviem. In: *Národná jednota*, roč. 4, 1923, č. 21, s. 2.
- Založenie slovenského odboru Jadranskej stráže. In: *Národná jednota*, roč. 7, 1926, č. 32, s. 1 – 2.

Literatúra

- БУЊАК, Петар: Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима. In: *Књижевна историја: часопис за науку о књижевности*, roč. 39, 2007, č. 131/132, s. 391 – 395.
- ČELOVSKÝ, Samuel: *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec : Miestny odbor Matice slovenskej v Srbsku, 2010.
- ČÍŽIKOVÁ, Zuzana: Kultúrne a literárne snahy vojvodinských Slovákov po prevrate. In: ŠTEPÁNEK, Václav (ed.): *Velká válka a areálové souvislosti: kultura, literatura a kulturní historie slovanských národů*. Brno : Masarykova univerzita, 2014, s. 107 – 120.
- DUKIĆ, Davor: Predgovor: O imagologiji. In: DUKIĆ, Davor (ed): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb : Srednja Evropa, 2009, s. 5 – 22.
- DUKIĆ, Davor (ed): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb : Srednja Evropa, 2009.
- ЋУРИЋ, Мина: Имаголошки приступ проучавању књижевности имаго/хидалго. In: *Савремена проучавања језика и књижевности*. Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2013.
- GÁFRIK, Róbert: Imagológia. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>.
- GOLDSVORTI, Vesna: *Izmišljanje Ruritaniје: Imperijalizam mašte*. Preveli s engleskog Vladimir Ignjatović i Srđan Simonović. Beograd : Geopolitika, 2000.
- HODOLIČOVÁ, Jarmila: K sedemdesiatemu výročiu Národného kalendára. In: *Kontúry slovenskej vojvodinskej literatúry a kultúry*. Báčsky Petrovec : Slovenské vydavateľské centrum, 2011, s. 221 – 239.
- HRABAL, Jiří (ed.): *Fenomén cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- HUDYMAČ, Aleksandra: Idylické stratégie vnímania skutočnosti. Laskomerského cesta na Východ. In: *Slovenská literatúra*, roč. 65, 2018, č. 2, s. 103 – 115.

- 378 KARÁSEK, Matej: Balkán a kolonializmus imaginácie. In: *World Literature Studies*, roč. 21, 2012, č. 3, s. 83 – 96.
- KLÁTIK, Zlatko: *Vývin slovenského cestopisu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968.
- КОНСТАНТИНОВИЋ, Зоран: Компаративна имагологија балканског и средњоевропског простора. In: *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима*. Београд : Институт за књижевност и уметност, 2006, s. 11 – 15.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopédie literárných žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- MOURA, Jean-Marc: Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke analize. In: DUKIĆ, Davor (ed): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb : Srednja Evropa, 2009, s. 151 – 168.
- PAGEAUX, Daniel-Henri: Od kulturnog imaginarija do imaginarnog. In: DUKIĆ, Davor (ed): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb : Srednja Evropa, 2009, s. 125 – 150.
- PÁCALOVÁ, Jana: Dvojdnové putovanie dolnozemskeho Slováka po slovanskom svete. In: *Slovenská literatúra*, roč. 63, 2016, č. 6, s. 435 – 453.
- PAVERA, Libor: Cestopis – žánr na okraji? K žánrovému statusu cestopisu. In: *Žánry na okraji*. Praha : Verbum, 2015, s. 77 – 85.
- SAID, Edvard V.: *Orijentalizam*. Prevela s engleskog Drinka Gojković. Beograd : Biblioteka XX vek, 2008.
- SEKERUŠ, Pavle: *Govor o Drugom u francuskoj kulturi u drugoj polovini XIX veka. Imagološki ogled*. s. 51. Dostupné na: <https://polja.rs/wp-content/uploads/2016/01/selektions5-24.pdf>.
- SIRÁCKÝ, Andrej: Andrej Labáth (1886 – 1934). In: *Náš život*, roč. 2, 1934, č. 2, s. 50 – 51.
- TODOROVA, Marija: *Imaginarni Balkan*. Prevele s engleskog Dragana Starčević i Aleksandra Bajazetov-Vučen. Beograd : Biblioteka XX veka, 2006.
- ZELENKA, Miloš: Imagológia. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/sk/pojem/zobrazit/autor/20/imagologia>.
- ŽIVANČEVIĆ-SEKERUŠ, Ivana: *Kako (o) pisati različitost? Slika Drugog u srpskoj književnosti*. Novi Sad : Filološki fakultet, 2009.

Internetové zdroje

Hyperlexikón literárnovedných pojmov. Dostupné na <http://hyperlexikon.sav.sk/>

doc. dr. Zuzana Čížiková
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet
Studentski trg 3
11 000 Beograd
Srbská republika
E-mail: z.cizikova@fil.bg.ac.rs